

UNIVERZITET U SARAJEVU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA PSIHOLOGIJU

Završni magistarski rad

UTJECAJ TEHNOLOGIJE NA RAZVOJ DJECE RANE I PREDŠKOLSKE
DOBI

STUDENTICA:

Ilma Klačar

MENTORICA:

Prof.dr. Đenita Tuće

Sarajevo, 2023. godina

SAŽETAK

U savremenom dobu koje je zasigurno obilježeno brzim napredovanjem tehnologije, djeca su svakodnevno izložena različitim oblicima tehnologije još od najranije dobi. Iako mnogi tehnologiju povezuju sa negativnim efektima, ipak postoje i pozitivni efekti koje je važno uzeti u obzir pri posmatranju ovog koncepta. Cilj ovog rada je prikazati na koji način djeca odrastaju u digitalnom dobu, te kako tehnologija utječe na razvoj djece rane i predškolske dobi. S tim u vezi, rad je koncipiran u tri ključna dijela: u prvom dijelu su detaljno navedena osnovna obilježja razvoja tokom rane i predškolske dobi uz elaboraciju vezanu za put razvoja i razvojnih zadataka tokom navedenih perioda. U drugom dijelu, na osnovu teorijskih spoznaja i dosadašnjih istraživanja iznesen je način na koji tehnologija utječe na razvoj djeteta, uključujući objašnjenje fenomena digitalnog doba, načina odrastanja uz tehnologiju, te utjecaja tehnologije na različite aspekte funkcioniranja djeteta. U okviru ovog dijela će se inkorporirati i pozitivni i negativni utjecaji tehnologije, potkrijepljeni empirijskim nalazima. I na koncu, treći dio obuhvata objašnjenja vezana uz ulogu roditelja pri upotrebi tehnologije kod djece, u okviru čega će se inkorporirati i roditeljski odgojni stilovi u kontekstu tehnologije. Pri tome, bit će navedene mjere prevencije negativnih utjecaja tehnologije na razvoj djeteta, u okviru čega će se inkorporirati roditeljska medijacija, zajedničko provođenje vremena roditelja i djece, te poticanje slobodnog dječijeg igranja bez tehnologije. Na kraju rada će se rezimirati svi izneseni podaci kroz zaključke.

Ključne riječi: rana i predškolska dob, utjecaj tehnologije na razvoj djeteta, roditeljska medijacija.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. OSNOVNA OBILJEŽJA RAZVOJA TOKOM RANE I PREDŠKOLSKE DOBI	3
2.1. Razvojna obilježja i razvojni zadaci rane dobi.....	5
2.2. Razvojna obilježja i razvojni zadaci predškolske dobi.....	6
3. UTJECAJ TEHNOLOGIJE NA RAZVOJ DJETETA	8
3.1. Fenomen digitalnog doba	10
3.2. Specifičnosti odrastanja uz tehnologiju.....	11
3.3. Utjecaj tehnologije na različite aspekte djetetovog funkcionisanja.....	13
4. ULOGA RODITELJA U MEDIJACIJI I PRAVILIMA KORIŠTENJA TEHNOLOGIJE	22
4.1. Specifičnost roditeljstva u digitalnom dobu	24
4.2. Mjere prevencije negativnih utjecaja tehnologije na razvoj djeteta	28
5. ZAKLJUČCI	33
6. LITERATURA	35

1. UVOD

U korak sa izuzetno brzim napredovanjem nauke, napreduje i tehnologija, a njena upotreba je jedan od sastavnih dijelova života svakog pojedinca, uključujući i djecu. Naime, djeca se već u ranom periodu života susreću sa tabletima, laptopima, mobilnim telefonima i televizorima, koje koriste prvo pasivno, a zatim i aktivno. S obzirom na to, tehnologija u značajnoj mjeri utječe na način na koji se djeca razvijaju, ponašaju i uče (Bavelier, Green i Dye, 2010). Mnoga istraživanja pokazuju da su upotreba digitalne tehnologije od strane djece ranog i predškolskog uzrasta i poremećaja koje djeca razvijaju u ponašanju tokom vremena međusobno povezani (Poulain i sar., 2018). Također, istraživanja pokazuju da djeca u ranom uzrastu ne bi smjela biti izložena niti koristiti tehnologiju, jer upravo ta prevelika izloženost vodi djetetovom kašnjenju u više domena razvoja. Naime, utvrđeno je da u slučaju kada dijete provodi više sati dnevno ispred ekrana umjesto u stvarnoj igri u najsenzitivnijem periodu razvoja mozga, dolazi do stvaranja manjih broja sinapsi u mozgu što posljedično vodi razvojnog kašnjenju u različitim domenama, uključujući govorno-jezičnu, motoričku, socio-emocionalnu i kognitivnu domenu razvoja, te probleme u ponašanju i teškoće sa spavanjem (Poulain i sar., 2018). S obzirom da tokom predškolskog doba dolazi do najbržeg stvaranja većeg broja novih veza između neurona u mozgu i da je taj broj neusporedivo veći nego poslije sedme godine života, važno je da u tom najintenzivnijem periodu dječijeg razvoja, barem do pete godine života, dijete ne bude izloženo utjecaju tehnologije u većoj mjeri. Umjesto izlaganja tehnologiji dijete treba usmjeravati da se što više igra, istražuje okolinu, uspostavlja socijalne interakcije sa vršnjacima kako bi na adekvatan način razvijalo svoje govorne, motoričke, kognitivne i socio-emocionalne vještine (Rajović, 2010; prema Knežević, 2020).

U većini slučajeva roditelji nisu svjesni kakve negativne posljedice upotreba tehnologije može ostaviti na razvoj djeteta, posebice u tom ranom i predškolskom periodu, pa djeci dopuštaju upotrebu tehnologije kako bi sebi osigurali "mir" (Knežević, 2020). S obzirom na to da je tehnologija sveprisutna i da je nemoguće djecu držati podalje od utjecaja tehnologije, veoma je važno da se uspostave adekvatne navike kod djece kako bi se ti negativni utjecaji minimizirali, a u tome veliku ulogu imaju roditelji. Naime, iako tehnologija može biti korisna, neusporediva je s eksperimentalnim iskustvima djece koje ona stječu istražujući stvarni svijet manipuliranjem konkretnim didaktičkim materijalima (Hilčenko, 2019; prema Knežević, 2020). American

Academy of Pediatrics (2016), preporučuje da djeca mlađa od dvije godine u potpunosti trebaju izbjegavati doticaj sa tehnologijom, pri čemu je potrebno djecu poticati na interaktivne aktivnosti kojima će se promicati pravilan razvoj mozga kroz igranje, pjevanje, zajedničko čitanje, razgovor sa djecom i slično. Dakle, naglašava se aktivna uloga roditelja u radu sa djecom umjesto prepuštanja djece tehnologiji. U dobi od dvije godine djeca se mogu postepeno izlagati tehnologiji uz roditeljev pažljiv odabir sadržaja i kontinuiran nadzor nad onim što dijete radi. Pri tome, djeca od druge do pete godine ne bi trebala tehnologiju upotrebljavati duže od sat vremena dnevno. Kada su u pitanju djeca starija od šest godina, onda se uspostavlja pravilno vrijeme od optimalnih dva sata koje djeca mogu provoditi koristeći tehnologiju, uz nadzor roditelja i obavezni razgovor sa djecom (American Academy of Pediatrics, 2016). U suštini, ono što je ključno jeste uspostava balansa. Dakle, djeci ne treba u potpunosti zabraniti upotrebu tehnologije, ali ne treba niti dozvoliti da djeca satima sjede ispred ekrana. Važno je da roditelji usmjeravaju djecu na način da djeca nauče da u ranim godinama uspostave adekvatne navike, jer na taj način će se negativni efekti tehnologije minimizirati, a pozitivni efekti doprinijeti djetetovom razvoju.

U okviru ovog rada, elaborirat ćemo na koji način tehnologija utječe na razvoj djece rane i predškolske dobi, te specifičnosti odrastanja u digitalnom dobu i ulogu roditelja pri upotrebi tehnologije. S tim u vezi, u radu će se nastojati odgovoriti na sljedeća pitanja:

1. Koja su osnovna obilježja razvoja tokom rane i predškolske dobi?
2. Koje su specifičnosti odrastanja uz tehnologiju i na koji način upotreba tehnologije utječe na razvoj djeteta? Da li su utjecaji tehnologije nužno negativni ili mogu biti i pozitivni?
3. Kakvu ulogu imaju roditelji u medijaciji, postavljanju pravila i prevenciji negativnih efekata tehnologije na razvoj djeteta?

2. OSNOVNA OBILJEŽJA RAZVOJA TOKOM RANE I PREDŠKOLSKE DOBI

Prirodna potreba djece rane i predškolske dobi je potreba za istraživanjem svog okruženja, kao i prilika za učenje putem istraživanja (Martinović, 2015). Dijete naravno nije pasivni primalac podsticaja, već je dinamično biće koje raste i donekle uzrokuje sopstvena iskustva u učenju (Rutter i sar., 1964; prema Clarke i Clarke 1976). Koncept tehnologije je osmišljen upravo na način da potiče dječiju znatiželju, maštu i istraživanje. Istražujući djeca razvijaju osobine kao što je mašta, kreativnost, kompetentnost, kritičko mišljenje kroz koje vrše sintezu, analiziraju, te procjenjuju i zaključuju (Martinović, 2015). U pojedinim razdobljima razvoja djetetu je potrebna podrška okruženja u kojem živi (Pinter, 2008). Opća pretpostavka prema Clarke i Clarke (1976), je da psihološko iskustvo mora obuhvatiti učenje to jeste, promjenu ponašanja koje se proteže u vremenu. Rezultirajuća međupovezanost između ranijeg i kasnijeg ponašanja vjerovatno će se odraziti indirektno, pri čemu dijete može da postane nesvjestan uzročnik kasnijih ranih poteškoća. Ono što je poznato jeste da postoje kritični periodi učenja ili razvoja sa kratkim ili intenzivnim reagovanjem na sredinu, što ukazuje na to da rano iskustvo nesrazmjerno djeluje na kasniji razvoj (Clarke i Clarke, 1976). Prema mišljenju istraživača i razvojnih teoretičara, djeca tokom razvoja prolaze kroz određene predvidive stadije razvoja, te oni uključuju svojevrzne razvojne krize koje dijete mora razriješiti, a uspješno razrješavanje razvojne krize postaje temelj za nastanak idućeg razvojnog stadija. Što se tiče razvojne dobi djeteta, dijelimo je na: prenatalnu dob, ranu dječiju dob, predškolsku dob, školsku dob, te adolescenciju (Vasta, Haith i Miller, 1998). S obzirom na to da je tema ovog master rada vezana uz ranu i predškolsku dob, fokus će biti stavljen specifično na ta dva razvojna razdoblja.

Kroz poznatu teoriju kognitivnog razvoja Jeana Piageta, razvoj se može opisati pomoću urođenih funkcija i kognitivnih struktura, pri čemu postojanje funkcija omogućava pojedincu da izgradi unutarnje spoznajne strukture koje se stalno mijenjaju kako dijete raste (Vasta i sar., 1998; Berk, 2008). Kako je Piaget isticao djeca svojom urođenom osjetljivošću integriraju nova iskustva u svoje postojeće kognitivne strukture i s obzirom na to modificiraju kognitivne strukture u skladu sa novim iskustvima (Vasta i sar., 1998; Berk, 2008; prema Završki, 2021). Prema Piagetu, svaki stepen je kvalitativno različit oblik funkcioniranja i strukture koje su svojstvene svakom stepenu razvoja, a odvijaju se prema istom redosljedju kod sve djece. U okviru ovog rada će biti istaknuta Piagetova teorija iz razloga što se ova teorija bavi

identifikacijom zajedničkih elemenata u dječijem razvoju, a ne određivanjem toga kako se djeca međusobno razlikuju. Pri tome ono što je važno istaći jeste da u okviru svojih istraživanja Piaget nije bio usmjeren na to šta djeca znaju, već kako djeca misle (Vasta i sar., 1998; Berk, 2008).

Prema Piagetovoj postavci postoje četiri stepena razvoja kroz koja svako dijete prolazi (Vasta i sar., 1998):

- *Senzomotorička faza*: predstavlja period tokom prve 2. godine života, u toku koje djeca izravnim djelovanjem istražuju svijet u kojem žive putem svojih osjeta i pokreta kroz interakciju sa okolinom.
- *Predoperacijska faza*: predstavlja period od 2. do 6. godine djetetovog života, pri čemu je specifično simboličko mišljenje djeteta s obzirom na to da dijete još uvijek nema razvijeno logičko mišljenje, usljed čega probleme rješava pomoću predočavanja, umjesto izravnim djelovanjem.
- *Faza konkretnih operacija*: predstavlja period od 6. godine djetetovog života, pa sve do 11. godine, kada dijete počinje rasuđivati i organizirati svoje spoznaje u smislenu cjelinu, pri čemu shvata različite oblike konzervacije, klasifikacije i odnosnog rasuđivanja.
- *Faza formalnih operacija*: predstavlja period koji se proteže od otprilike 11. godine, pa sve do odrasle dobi, kada dijete realnije razmišlja, počinje hipotetičko-deduktivno zaključivati što ih uvodi u period adolescencije i kretanja ka odrasloj dobi.

Druga teorija koja će biti u nastavku navedena u svrhu elaboriranja razvojnih karakteristika i zadataka djece rane i predškolske dobi je Eriksonova teorija psihosocijalnog razvoja. Ono što teorija ističe jeste da se razvoj pojedinca nastavlja tokom cijelog života. Prema Eriksonovoj postavci postoji osam razvojnih faza, pri čemu svaka razvojna faza ima svoj razvojni zadatak koji je obilježen razvojnom krizom koja se može razriješiti pozitivno ili negativno. Teorija je cjelovita iz razloga što navodi da svaki razvojni zadatak sadrži tjelesne, lične i socijalne aspekte, pri čemu ishod svake razvojne krize ovisi o tome da li su prethodne razvojne krize razriješene (Vasta i sar., 1998; Berk, 2008). Kako navode Vasta i sar. (1998), stadiji psihosocijalnog razvoja prema Eriksonu uključuju prvih pet faza koje obuhvataju period od rođenja pa sve do adolescencije, dok posljednje tri faze obuhvataju odraslu dob i starost. S

obzirom na potrebe ovog rada u nastavku će, detaljnije biti objašnjene prve tri faze psihosocijalnog razvoja koje uključuju period ranog djetinjstva i predškolske dobi.

2.1. Razvojna obilježja i razvojni zadaci rane dobi

Prema Piagetovoj teoriji kognitivnog razvoja, za rano razvojno razdoblje vezuje se senzomotorička faza, dok je predoperacijska faza vezana uz predškolsku dob. Ono što je pokazano jeste da se u ranoj dobi u okviru senzomotoričkih shema razvija dječija inteligencija, pri čemu se razvoj odvija putem uključivanja novih elemenata u sheme i prilagođavanjem shema novim iskustvima, što je poznato kao proces asimilacije i akomodacije. U okviru ranog razdoblja, kada govorimo o kognitivnom razvoju, ono što je važno istaći jeste da se početni razvoj sastoji od različitih urođenih refleksa, pri čemu se refleksi razvijaju u adaptivne sheme. Kasnije kako se dijete razvija te sheme postaju sve adekvatnije, usmjerene prema vani i mnogo usklađenije, posebice kada dijete razvija usklađivanje sredstva i cilja pri ponašanju (Vasta i sar., 1998; Berk, 2008). S obzirom na to da se senzomotorička faza odvija tokom prve dvije godine djetetovog života, ono što je specifično jeste da djeca istražuju i utječu na svoju okolinu putem urođenih refleksa, pri čemu uče slučajno kroz interakciju sa okolinom, dok kasnije usvajaju nove vještine i znanja putem pokušaja i pogrešaka. Ono što je ključno u ovom razdoblju jeste da djeca značajan napredak doživljavaju kada počnu shvatati stalnost objekta, odnosno da objekt ne nestaje iako ga oni ne vide, što im omogućava da zamišljaju predmete (Vasta i sar., 1998; prema Bratić, 2020). Veoma važna značajka kognitivnog razvoja jeste pojava mentalnih predodžbi kod djeteta, koje mu omogućavaju da organizira svijet na način da ga može procesirati putem svojih osjeta. Ove mentalne predodžbe se odvijaju putem simboličke igre, gdje djeca uče na koji način da predoče svijet u kojem žive i ono što ih okružuje, što je od iznimne važnosti za djetetov adekvatan kognitivni razvoj (Vasta i sar., 1998; Berk, 2008).

Prema teoriji psihosocijalnog razvoja koju zastupa Erikson, u dobi od rođenja djeteta pa sve do godinu i pol dana, glavna razvojna kriza se odnosi na *povjerenje nasuprot nepovjerenju*. U okviru ove razvojne krize glavni razvojni zadatak djeteta je usvajanje uvjerenja da su drugi sposobni i voljni da zadovolje njegove osnovne potrebe (za hranom, blizinom, kontaktom, zaštitom). Pozitivno rješenje ove razvojne krize omogućava djeci da razviju povjerenje u sebe i

svoju okolinu, te osjećaj sigurnosti što omogućava da dijete nesmetano istražuje svoju okolinu. S druge strane ukoliko se razvojna kriza negativno razriješi onda će dijete razviti nepovjerenje, rezignaciju i sumnjičavost što kod djeteta posljedično izaziva povlačenje, jer se na taj način nastoji zaštititi od svijeta u kojem nema razvijen osjećaj povjerenja. Sljedeća razvojna kriza odnosi se na *autonomiju nasuprot sumnji*, koja se očituje u dobi od godinu i pol dana, pa sve do treće godine života. Osnovni razvojni zadatak usmjeren je na djetetovo učenje samostalnosti u svakodnevnim aktivnostima. Ukoliko dijete pozitivno razriješi ovu razvojnu krizu početak će vjerovati u svoju sposobnost da samostalno izvrši određene stvari, čime se razvija samopouzdanje i osjećaj kontrole. U ovom periodu su poznate dječije izjave poput „hoću sam/a“ ili „ne“, što implicira da je dijete ušlo u razdoblje razvoja pojma o sebi što je izuzetno značajno poticati za djetetov daljnji razvoj. S druge strane, ukoliko dijete negativno riješi ovu razvojnu krizu to će dovesti do toga da će dijete razviti osjećaj stidljivosti, srama i sumnje u svoje sposobnosti i samostalnosti pri izvršavanju određenih zadataka (Vasta i sar., 1998; Berk, 2008). Kada je u pitanju rani razvojni period, ono što je karakteristično jeste da se djeca najviše oslanjaju na svoja osjetila koja su urođena, te s obzirom na to da nemaju fizički kapacitet za upravljanje okolinom, pa samim tim niti tehnologijom, dolazi se do zaključka da je ona beskorisna za djecu u ovom periodu. Kada se dijete u ranom periodu izloži tehnologiji ono ne razumije ono sa čim ima doticaj, te samim tim taj pasivni međuodnos je nefunkcionalan (Požgaj, 2022).

2.2. Razvojna obilježja i razvojni zadaci predškolske dobi

U okviru predoperacijske faze dijete sve više iskazuje kognitivna postignuća koja se očituju kroz kvalitativni identitet, razlikovanje pojavnosti od stvarnosti i razumijevanja pogrešnih vjerovanja. Predoperacijska faza traje od druge do šeste godine djetetovog života i obilježena je djetetovom sposobnošću predočavanja putem upotrebe simbola kako bi razumjeli svijet oko sebe. Sposobnost simboličke funkcije je ključno obilježje prelaska djeteta sa prethodnog senzomotoričkog na predoperacijsko razdoblje prema onome što je isticao Piaget. Za razliku od senzomotoričkog razdoblja u kojem je djetetova inteligencija ograničena na sada i ovdje, u predoperacijskom razdoblju dijete može razmišljati o prošlosti i zamišljati budućnost, pri čemu je predodžbena inteligencija mnogo brža i djelotvornija. Dijete razvija i poseban oblik spoznaje

kvalitativni identitet koji se odnosi na to da dijete shvata da određeni predmet ostaje isti iako mu se promijeni izgled (Vasta i sar., 1998; Berk, 2008). Iako se očituje brz napredak u razvoju govora i stjecanju pojmova, ipak su misli djeteta još uvijek usmjerene ka konkretnosti i ireverzibilnosti, zbog čega još uvijek ne može shvatiti načelo konzervacije, što otežava samo prosuđivanje (Vasta i sar., 1998; Berk, 2008; prema Bratić, 2020). Ono što je karakteristično za predškolsku dob jeste i to da je mišljenje djeteta egocentrično, pri čemu dijete ne može zauzeti perspektivu drugih što posljedično vodi ka tome da ne može razumjeti druge i njihov način mišljenja i viđenja situacije (Vasta i sar., 1998; Berk, 2008).

U okviru Eriksonove teorije psihosocijalnog razvoja glavna razvojna kriza *inicijativa nasuprot krivnji* javlja se u predškolskom periodu, tačnije u dobi od treće do šeste godine života. Razvojni zadatak u ovoj fazi je usmjeren na igru kao središnje sredstvo putem kojeg djeca otkrivaju sebe i svoj socijalni svijet. Pri tome djeca žele da se upuste u izvršavanje nekih novih zadataka, da učestvuju u aktivnostima sa vršnjacima, te da otkriju šta sve mogu uraditi samostalno, što u nekim slučajevima vodi ka tome da djeca prelaze granicu onoga što su sposobna uraditi i onoga što bi smjela uraditi. Ukoliko se ova razvojna kriza pozitivno razriješi kod djece će se potaći razvoj inicijative, zatim će izgraditi pozitivnu sliku o sebi, učinkovitu kontrolu nad svojim emocijama, jasniju svijest o sebi kao dječaku ili djevojčici, pospješit će razvoj socijalnih vještina, te usvojiti temeljne moralne vrijednosti. Ovdje je važna dobra usklađenost u postupanju odraslih i djece, jer na taj način će se kod djece potaći radoznalost i usmjerenost ka istraživanju vlastitih uloga i razumijevanja tuđih. Međutim ako se razvojna kriza negativno razriješi usljed kritikovanja, kažnjavanja, zastrašivanja od strane odraslih, dovest će do toga da djeca razviju osjećaj prevelike krivnje, što posljedično vodi ka pasivnosti i nedostatku inicijative kako u iskazivanju osjećaja, tako i u samom postupanju (Vasta i sar., 1998; Berk, 2008).

Tokom ranog i predškolskog perioda djeca doživljavaju najintenzivniji rast i razvoj s obzirom na to da je tada njihov mozak najplastičniji, što upućuje na to da u tom periodu se stvaraju temelji za kasniji razvoj (Vasta i sar., 1998; prema Bratić, 2020). S tim u vezi u periodu od rođenja do šeste godine djetetovog života dolazi do naglih promjena u razvoju u svim aspektima dječijeg funkcioniranja. Naprimjer, na tjelesnom planu dolazi do različitih fizioloških i anatomskih promjena, djetetova koordinacija pokreta i manipulacija predmetima je sve usklađenija, tjelesno držanje sve pravilnije, te se razvija fina i gruba motorika. Što se tiče

kognitivnog razvoja kod djeteta se u ovom periodu usložnjavaju mentalni procesi zahvaljujući kojim bolje razumije sebe i svijet oko sebe, dok mu interakcija sa okolinom i uspostavljanje odnosa sa drugima potiče emocionalni razvoj, u prvom redu razvoj privrženosti koji je ključan faktor u djetetovom shvatanju izražavanja, razlikovanja i kontrole emocija. I na koncu u okviru socijalnog razvoja dijete stječe sposobnosti izražavanja osjećaja, misli, potreba, stavova i uči kako uspostaviti odnose sa drugima (Cepanec, 2016; prema Bratić, 2020).

3. UTJECAJ TEHNOLOGIJE NA RAZVOJ DJETETA

Kako se tehnologija razvija tako su sve više izražene polemike i javne diskusije o ulozi medija u životima ljudi, te njihovom utjecaju koji, važno je naglasiti nije isključivo negativan. U današnjem vremenu se poseban naglasak stavlja na utjecaj tehnologije na zasigurno najosjetljiviji dio populacije, a to su djeca. Odnos upotrebe tehnologije i djece je u fokusu interesovanja ne samo od strane istraživača, nego i od strane roditelja i svih članova društvene zajednice (Šnajder, 2015). Iako se kroz mnoga istraživanja ističe kako je tehnologija uveliko olakšala život ljudima omogućavajući im lakšu i bržu komunikaciju, lakše trgovanje, putovanja, lakši način liječenja i slično, ipak jedno od glavnih pitanja se odnosi na to koje zapravo efekte upotreba tehnologije ostavlja na djecu i kakve implikacije ostavlja po njihov razvoj i napredak. Mnogi roditelji i ne znaju da dopuštanjem pojedinih aktivnosti onemogućavaju pravilan razvoj svoje djece, jer pretjerano gledanje televizije, igranje video igrice, nedostatak grafomotoričkih aktivnosti i fizička neaktivnost oštećuju i smanjuju razvoj pojedinih bioloških potencijala (Rajović, 2010; prema Knežević, 2020). Ono što je sigurno jeste da postoje brojni negativni efekti koje tehnologija ostavlja, a ono što se ističe jeste da se na kognitivnom planu usporava djetetov intelektualni razvoj usljed opterećenja koje digitalna tehnologija vrši na kognitivne resurse, zatim tehnologija pasivizira dijete usljed inhibiranja mašte i samog jezika djeteta. Pored toga dijete ne razvija socijalizacijske vještine u ranom periodu, jer je konstantno u virtualnom svijetu što djeci onemogućava stvarni doživljaj situacije, jer dijete sve svoje vrijeme provodi uz tehnologiju umjesto igrajući se vani sa drugom djecom. Pri tome interakcija sa članovima porodice, prvenstveno roditeljima i braćom/sestrama koja potiče emocionalni razvoj je izuzetno smanjena, a djetetovo zdravlje je ugroženo usljed konstantnog sjedećeg položaja (McPake, Plowman i Stephen, 2010; prema Turkalj, 2019).

U jednoj longitudinalnoj studiji sprovedenoj u Njemačkoj, na uzorku djece u dobi od dvije do šest godina, u kojoj se ispitala povezanost između izlaganja digitalnim tehnologijama u predškolskom uzrastu i poremećaja u ponašanju, pokazano je da djeca koja su u većoj mjeri koristila tehnologiju tokom prve tačke mjerenja, godinu dana kasnije su pokazivala veći stepen poteškoća u ponašanju, te kašnjenja u razvoju u odnosu na skupinu djece koja tokom prve tačke mjerenja nisu koristila tehnologiju. Posmatramo li poteškoće u pojedinim domenama ono što je ova studija pokazala jeste da su djeca koja su koristila tehnologiju imala znatno više poteškoća u ponašanju i emocionalnih problema, te veću razinu hiperaktivnosti i nepažnje u odnosu na vršnjačku skupinu koja nije koristila tehnologiju. Općenito nalazi ove studije pokazuju da su upotreba medija od strane djece u dobi od dvije do šest godina i poteškoće u ponašanju međusobno povezani, te da bi se ti negativni efekti mogli pojačavati i dodatno negativno utjecati na razvoj djeteta tokom vremena (Poulain i sar., 2018). Također prema jednom istraživanju pokazano je da dijete u ranoj dobi, tačnije od osmog do šesnaestog mjeseca svaki sat medijskog izlaganja ekranu, čak i kada su bili uključeni "obrazovni" programi koji su imali za cilj naučiti novim riječima i idejama, rezultirali su time da dijete zna 6-8 riječi manje od svojih vršnjaka. Kod mlađe djece, izloženost ekranu također je povezana sa lošijom regulacijom sedam izvršnih funkcija, uključujući i pažnju, spoznaju, emocije i ponašanje. Kao rezultat toga strogo se preporučuje da se djeca mlađa od dvije godine ne izlažu tehnologiji (Haugland, 2000; Piaget, 1936; prema Požgaj, 2022). Kada uzmemo u obzir ranu dob, djeca kada su izložena tehnologiji usljed nedostatka sposobnosti i adekvatno razvijenih vještina uočavanja suptilnih podataka prikazanih na ekranu, kao što je naprimjer motivacija i posljedica određenog ponašanja, imaju tendenciju imitirati ono što vide i u potpunosti vjerovati onome što im je prikazano, što posljedično utječe na njihove stavove, emocije i ponašanje (Bryant i Anderson, 1983; prema Bartaković i Sindik, 2016). S obzirom na to djeca kada nemaju dovoljno razvijene kognitivne i emocionalne sposobnosti, te sposobnosti moralnog rasuđivanja putem kojih bi ispravno procesirali poruke bit će i izložena većem riziku negativnih efekata tehnologije (Potter, 2013; prema Bartaković i Sindik, 2016). Kada se govori o pozitivnim stranama tehnologije, najviše se ističe njen edukativni potencijal u kontekstu različitih emisija primjerenih djeci, crtića s izraženim edukativnim karakterom, dokumentarnih emisija ili aplikacija koje razvijaju kognitivne sposobnosti, pri čemu se na ovaj način može pospješiti kognitivno funkcioniranje djeteta, govorno-jezične sposobnosti, te socio-emocionalne kompetencije (Turkalj, 2019). S obzirom na

postojanje pozitivnih efekata tehnologije važnu ulogu u samom načinu utjecaja na djecu imaju zasigurno roditelji. Tehnologija sama po sebi nije niti dobra niti loša, a način na koji će utjecati na djecu isključivo zavisi od okoline u kojoj djeca odrastaju, utjecaja porodice, u prvom redu roditelja u pripremanju djece za odrastanje u digitalnom dobu (Zgrabljic, 2005; prema Tokić, 2019).

3.1. Fenomen digitalnog doba

Fenomen digitalnog doba je danas toliko raširen da prožima sve aspekte funkcioniranja pojedinca bez obzira na dob. S tim u vezi djeca su već od najranijeg perioda svog života izložena različitim vrstama tehnologije, koja može ostaviti kako pozitivne tako i negativne implikacije po njih. Na djecu se danas gleda kao na generaciju digitalne tehnologije i interneta (Sharkins, Newton, Albaiz i Ernest, 2016.), pri čemu tehnologija na djecu može utjecati višestruko: psihološki, pedagoški, socijalno i medicinski (Anđelić, Čekerevac i Dragović, 2014). Danas se može reći da je u 21. stoljeću fenomen digitalnog doba toliko raširen da determinira život pojedinca. S obzirom na to, tehnologija se više ne posmatra kao varijabla koja može utjecati na razvoj, već se počinje smatrati osnovnim dijelom konteksta u kojem se taj razvoj odvija (Barr, 2019). Kroz analizu istraživanja razvoja mozga ističu se dvije osnovne prednosti koje tehnologija ima na djecu. Prvenstveno uočeno je da su djeca, koja su koristila tehnologiju u ranom uzrastu, imala bolje usvojene faze i stilove učenja, te uspješnu odgojnoobrazovanu praksu, jer je tehnologija djeci pomagala da vizualiziraju teške pojmove. S druge strane današnje interaktivne tehnologije olakšavaju djeci da kreiraju okruženje koje će biti poticajno za dječije učenje i istraživanje (Mikelić-Preradović, Lešin i Šagud, 2016).

Tehnologija se danas tretira kao dodatni socijalni kontekst za razvoj djeteta. Ono što je evidentno jeste da tehnologija u značajnoj mjeri utječe kako na okolinu koja okružuje djecu, tako i na bliske osobe u djetetovoj okolini. Današnja upotreba digitalnih medija omogućava djeci i mladima brzo razvijanje tehnoloških vještina čiji kvalitet je neusporediv sa bilo kojim drugim periodom (Livingstone i sar., 2010; prema Galić, 2023). Iako se može reći da je tehnologija na više aspekata olakšala život djeci kroz obrazovanje, stjecanje iskustva, mogućnosti uspostavljanja komunikacije sa različitim ljudima, ipak svi ti pozitivni aspekti ujedno mogu sa sobom nositi i

rizik (Mikelić-Preradović, Lešin i Šagud, 2016). Prema preporukama Američke pedijatrijske akademije ističe se da se djetetovo izlaganje ekranima mora reducirati i ograničiti. Međutim, roditelji se rijetko ili nikako ne pridržavaju ovih preporuka smatrajući tehnologiju sastavnim dijelom života, posljedično uvodeći djecu u digitalni svijet još od rane dobi (Linebarger i Barr, 2017; prema Barr, 2019). Ono što je pokazano jeste da su dojenčad u SAD-u izloženi ekranima sat vremena svaki dan, a polovina djece mlađe od dvije godine koriste mobilni telefon, dok su djeca u dobi od dvije do četiri godine izložena ekranu dodatnih dva sata dnevno. Ovo implicira da se ne radi o slučajnoj izloženosti djece ekranima, već da su djeca namjerno, izravno i svjesno izložena digitalnoj tehnologiji (Rideout, 2017; prema Barr, 2019). S obzirom na to da djeca svakodnevno završavaju obaveze pomoću tehnologije i provode slobodno vrijeme ispred ekrana, evidentno je da je tehnologija postala značajan dio socijalizacije generacija u današnjem vremenu, te da u životima djece ima važnu ulogu u procesu učenja i oblikovanja ponašanja, stavova i usvajanja vrijednosti (Ilišin i sar., 2021; prema Galić, 2023).

3.2. Specifičnosti odrastanja uz tehnologiju

Odrastanje uz tehnologiju danas je veoma izazovno s obzirom na to da tehnologija utječe na sve aspekte dječijeg razvoja polazeći od ključnih zadataka razvoja identiteta, autonomije, te uspostavljanja odnosa sa drugima (Shapiro i Margolin, 2014; prema Bilić i Buljan-Ajelić, 2018). Mediji koji se klasificiraju kao tradicionalni poput televizije ili radija, djeci pružaju uglavnom edukativne sadržaje, dok s druge strane mediji koji su klasificirani kao savremeni poput današnjih digitalnih medija, djeci pružaju širok spektar mogućnosti gdje djeca kroz igru uče, eksperimentišu, te doživljavaju jedno specifično iskustvo sebe i svijeta oko sebe (Nadrljanski i Bilić, 2007; prema Debak, 2021). S tim u vezi može se zaključiti da mediji imaju višestruku ulogu u djetetovom životu, pri čemu današnji savremeni mediji oblikuju svakodnevne aktivnosti i život kako odraslih tako i djece, na svim aspektima funkcioniranja kroz komunikaciju, socijalizaciju, navike, te kreativnost (Mandarinić, 2012; prema Debak, 2021).

Činjenica je da danas sveprisutnost tehnologije ima značajan utjecaj, međutim pitanje utjecaja tehnologije na dječiji razvoj je još uvijek kontroverzno. S jedne strane, grupa istraživača ističe da tehnologija ima negativne implikacije po društveni, emocionalni, kognitivni i tjelesni

razvoj (Armstrong i Casement, 2000; Cordes i Miller, 2000; prema Hsin, Li i Tsai, 2014), dok s druge strane, grupa istraživača navodi da je tehnologija neminovna u životima djece i da je djeca trebaju koristiti, jer dovodi do poboljšanja u više aspekata dječijeg razvoja (Clements i Sarama, 2003; Plowman i Stephen, 2003; prema Hsin i sar., 2014). U toku ranog i predškolskog perioda djeca imaju manje razvijene sposobnosti da se zaštite od vanjskih utjecaja, te samim tim potencijalni utjecaj tehnologije je dosta intenzivniji (Šnajder, 2015).

Kada posmatramo djecu rane i predškolske dobi, u većini slučajeva se ističe da je djeci potreban razvoj kompetencija na različitim područjima kao što su čitanje, pisanje ili računanje. Međutim, mnogo puta smo se svi susreli sa rečenicom da djeca posjeduju mnogo bolje razvijene kompetencije kada je u pitanju tehnologija u odnosu na odrasle. Mnogi roditelji ističu kako njihova djeca mnogo bolje barataju tehnologijom i imaju više znanja u odnosu na njih same, što implicira da je tehnologija odgovorna za inverziju prirodnog poretka u kojem mala djeca “znaju više” od svojih roditelja. Bez obzira na to, ono što roditelji ističu jeste da je tehnološka kompetencija koju njihova djeca posjeduju zapravo odraz prirodnog stanja, s obzirom na to da djeca odrastaju u digitalnom dobu (Plowman, Stephen i McPake, 2010).

S obzirom na to da roditelji djecu navikavaju na tehnologiju od rane dobi, djeca vrlo rano počinju iskazivati interesovanje za tehnologiju koja brzo i neprimjetno ulazi u dječiji svijet. Vrsta sadržaja kojoj su djeca izložena je izuzetno važna, jer djeca lako i brzo upijaju informacije koje su im prezentirane putem tehnologije (Roguljić, 2019). Korisnost ili štetnost tehnologije isključivo će zavisi od toga na koji način se tehnologija koristi i koliko je kontrolirana od strane roditelja. Ukoliko je upotreba tehnologije potaknuta adekvatno od strane roditelja, u smjeru pružanja pomoći djeci da uče, unaprijede kognitivne sposobnosti i dobiju odgovore na pitanja, onda se može reći da je tehnologija dobra podloga za razvoj. Međutim, ukoliko prevladaju negativni efekti, usljed neadekvatne upotrebe tehnologije, onda će posljedice biti mnogo izraženije (Wright, 1975; prema Roguljić, 2019). Uzmimo za primjer usporedbu slikovnice i crtanog filma i njihovih efekata po djecu. Slikovnica djeci omogućava da uplove u svijet mašte, omogućava djeci pauzu i postavljanje pitanja, te pruža mogućnost ublažavanja onih prizora koji se djeci ne sviđaju. Dok kod crtanog filma toga nema, prisutne su brze izmjene kadrova, koriste se jake i agresivne boje, pokreti likova su praćeni jakim zvukovima, što nije primjereno za dječiji kognitivni razvoj (Roguljić, 2019). Također, kroz istraživanja koja su sprovveli Laniado i Pietra (2005) prema Roguljić (2019) uspoređujući djecu koja su bajku slušala putem radija i djecu koja

su bajku gledala na televiziji, došli su do zaključka da su djeca koja su slušala bajku zapamtila mnogo više informacija i detalja u odnosu na djecu koja su gledala bajku na televiziji. S obzirom na to da je poznato da unutar zone proksimalnog razvoja roditelji odnosno odrasli u životima djece igraju važnu ulogu u njihovom učenju, postavilo se pitanje na koji način i koliko efikasno djeca uče uz pomoć odraslih, a kako uz pomoć tehnologije (Bredenkamp i Copple, 1997; Vygotsky, 1978; prema Hsin i sar., 2014).

3.3. Utjecaj tehnologije na različite aspekte djetetovog funkcionisanja

Kada posmatramo rano i predškolsko razvojno razdoblje sa sigurnošću možemo reći da su osnova o kojoj ovisi razvoj djece na svim aspektima funkcioniranja, a posebice razvoja intelektualnih sposobnosti. Međutim većina roditelja nije upoznata sa važnošću pravilnog i poticajnog stimuliranja dječijeg razvoja u ovim periodima, što vodi ka tome da roditelji nesvjesno prave pogreške pri stimuliranju djece, dopuštajući im upotrebu tehnologije (Rajović, 2010; prema Knežević, 2020). Ono što je utvrđeno jeste da izlaganje tehnologiji vodi ka nizu zdravstvenih problema u dječijem periodu koje uključuje usporavanje metabolizma, poremećaje pažnje, depresiju, kratkovidnost, razdražljivost, pospanost, agresivnost, tjeskobu (Sigman, 2010; prema Knežević, 2020). Djeca koja su izložena ekranima od najranijeg uzrasta, pri čemu omjer upotrebe ekrana i stvarnih aktivnosti djeteta nije adekvatan, vodit će ka razvoju problema sa koncentracijom, poteškoća govora i kasnijeg usvajanja govora, većem riziku od razvoja tikova, nedostatku reagiranja na stimuluse u okolini, isključenosti iz realnosti i života u imaginarnom virtualnom svijetu. Utjecaj tehnologije na djecu može se podijeliti u dvije kategorije u zavisnosti od vremena u kojem se utjecaj pojavio, pa prema tome imamo dugoročni i kratkoročni utjecaj tehnologije (Sindik, 2012; prema Tokić, 2019). Upravo taj dugoročni ili kratkoročni utjecaj tehnologije zavisi od toga da li se utjecaj tehnologije manifestira neposredno nakon korištenja ili nakon dužeg vremenskog perioda od korištenja tehnologije. Bez obzira na vremenski okvir utjecaj tehnologije je višestruk i ostavlja posljedice po znanje djeteta, oblikovanje stavova i vrijednosti, emocija, različitih fizioloških reakcija, te samog ponašanja u zavisnosti od načina na koji dijete elaborira sadržaj tehnologije (Potter, 2001; prema Šnajder, 2015). Rezultati istraživanja pokazuju da djeca već u uzrastu od tri godine imaju razvijenu ranu digitalnu pismenost, što sugerira da djeca lako pristupaju tehnologiji, da je razumiju i koriste najčešće u

svrhu zabave. Također, kroz niz sprovedenih istraživanja pokazano je da djeca u ranom uzrastu koriste tehnologiju u jednakoj mjeri kao i igračke kod kuće (Ofcom, 2004; prema Palaiologou, 2016). Pokazano je da djeca koja su rođena u posljednjih 10 godina, već od svoje rane dobi koriste tehnologiju aktivno kroz lako ostvaren pristup (Dowes i sar., 2001; prema Palaiologou, 2016). Kroz anketiranje majki djece u dobi između dvije i pet godina, pokazano je da olakšanim pristupom tehnologiji kod kuće, djeca imaju više znanja kako igrati igrice, nego kako plivati ili voziti bicikl (AVG Technologies, 2010; prema Palaiogou, 2016). Identificirana su dva načina na koja tehnologija može utjecati na dijete i njegov razvoj: izravno ili neizravno. Pod izravnim djelovanjem se podrazumijeva da je dijete neposredni primatelj različitih sadržaja tehnologije, dok kod neizravnog djelovanja utjecaj tehnologije teče suptilnije preko djetetove okoline u kojoj živi i značajnih osoba u djetetovom životu (Kurterovac-Jagodić, Lebedina-Manzoni i Štuhofer, 2016., prema Tokić, 2019).

S obzirom na postojanje različitih faktora od kojih ovisi utjecaj tehnologije na djecu, zaključuje se da djeca u zavisnosti od svoje dobi na drugačije načine percipiraju i doživljavaju tehnologiju. Jačina i frekvencija utjecaja tehnologije na djecu ovisi u prvom redu od djetetove dobi u zavisnosti od koje određujemo djetetov stepen psihofizičkog razvoja, zatim osobina ličnosti, spola, karakteristika porodice, socioekonomskog statusa, te karakteristika prezentiranog sadržaja tehnologije (Kurterovac-Jagodić i sar., 2016., prema Tokić, 2019). S tim u vezi, naprimjer, nasilni medijski sadržaj koji se prezentira djeci imat će veći negativni utjecaj na djecu predškolske dobi zbog toga što u predškolskoj dobi djeca ne mogu da razlikuju stvarnost od fikcije, te u ovom periodu djeca uče kako upravljati emocijama i ponašanjem. U zavisnosti od spola utjecaj sadržaja će se kod djevojčica odraziti kroz njihovo kasnije izražavanje neizravne, verbalne agresije, dok će dječaci iskazivati fizičku agresiju. Jedan od faktora koji je povezan sa načinom na koji tehnologija utječe na djecu jesu osobine ličnosti koje modeliraju način na koji će se dijete identificirati sa prezentiranim sadržajem tehnologije. Također faktori koji modeliraju utjecaj tehnologije na djecu jesu karakteristike porodice i socioekonomski status, pri čemu je pokazano da djeca nižeg socioekonomskog statusa u većoj mjeri gledaju televiziju i samim tim su više izložena neprimjerenom sadržaju u odnosu na djecu višeg socioekonomskog statusa (Kurterovac-Jagodić i sar., 2016; prema Tokić, 2019).

Socio-emocionalni razvoj u ranom djetinjstvu predstavlja djetetovo usvajanje odgovornosti za sebe i druge, dijeljenje sa drugima i sudjelovanje u kooperativnoj igri

(Quesenberry, 2016; prema Werling, 2020). Prema teoriji socijalnog učenja rana socijalizacija predstavlja osnovu za oblikovanje djetetovog ponašanja u skladu sa društvenim ulogama, uvjerenjima i očekivanjima (Maccoby i Martin, 1983; prema Vasta i sar., 1998). Mnoga socijalna ponašanja poput moralnog razvoja i interakcije sa vršnjacima pod jakim su utjecajem socijalizacije tokom djetinjstva, koja se može opaziti već tokom dojenačke dobi. Kroz istraživanja se pokazalo da se na djetetovo socijalno ponašanje može utjecati potkrijepljenjem, naprimjer djetetova vokalizacija će se pojačati ukoliko je potkrijepljena, dok će se značajno smanjiti ukoliko se izloži procesu gašenja (Poulson i Nunes, 1988; prema Vasta i sar., 1998). S tim u vezi, možemo pretpostaviti da će djetetovo izlaganje tehnologiji u većoj mjeri voditi ka gašenju različitih oblika socijalnog ponašanja.

Tokom ranog i predškolskog perioda proces socijalizacije je najintenzivniji, pri čemu pored primarnih socijalizacijskih faktora koji uključuju porodicu, vršnjake, bliske ljude iz okoline, čini i sekundarni socijalizacijski faktor koji je u današnjem vremenu izrazito zastupljen, a to je tehnologija (Ilšin, 2003; prema Tokić, 2019). Dijete kada boravi u okruženju u kojem ima stalnu i laku dostupnost tehnologiji, ima veću vjerovatnoću da sadržaje sa kojim se susreće usvaja i ponavlja. Pri tome dijete usvaja određene oblike ponašanja s kojim se do tada nije susretalo (Kurterovac-Jagodić i sar., 2016; prema Tokić, 2019). Ukoliko su sadržaji tehnologije adekvatni djetetovoj dobi oni u velikoj mjeri mogu doprinijeti poticanju i usvajanju poželjnih oblika socijalnih ponašanja, kao što su altruizam, empatija, prihvatanje drugog i drugačijeg. Međutim, kada su sadržaji negativnog karaktera poput učestalog prikazivanja nasilja, onda efekti takvog sadržaja mogu imati veći negativni utjecaj, nego kada se takvo ponašanje posmatra u stvarnom okruženju, vodeći ka normalizaciji agresije i smanjenju tolerancije na nasilje (Tokić, 2019).

Što se tiče emocionalnih reakcija, one nisu samo rezultat bioloških faktora, već su pod utjecajem socijalne okoline (Lewis i Saarni, 1985; prema Vasta i sar., 1998). Tehnologija u dječijoj dobi može biti značajna podloga za usvajanje i prepoznavanje emocija, te njihovog iskazivanja. Ukoliko je sadržaj tehnologije prožet različitim zastrašujućim prizorima za dječiji uzrast poput čudovišta, duhova, onda to može dovesti do izrazitih negativnih efekata na emocionalni razvoj djece i izazvati kratkoročne reakcije straha. Međutim, kada je dijete intenzivno izloženo takvim prizorima, onda će doći do većih poteškoća u regulaciji emocija, te određenim psihopatološkim poremećajima (Kuterovac-Jagodić i sar., 2016; prema Tokić, 2019).

U dosadašnjim istraživanjima je utvrđeno da tehnologija može imati i pozitivan utjecaj na djecu u situaciji kada su zajednički koristila različite oblike tehnologije, pri čemu su imala veći stepen interakcije i više vremena provodila u kooperativnoj igri, nego djeca koja su provodila vrijeme u stvarnoj igri (npr. rješavanju zagonetki) (Clements i Sarama, 2002., Quesenberry i sar., 2016; prema Werling, 2020). U jednom istraživanju, sprovedenom na uzorku djece u dobi od tri do šest godina, utvrđen je pozitivan utjecaj tehnologije na interakciju i suradnju sa vršnjacima, gdje su djeca putem video igrica bila potaknuta na komunikaciju i suradnju pri zajedničkom igranju igrica (Infante i sar., 2010; prema Hsin i sar., 2014). Također je pokazano da tehnologija pospješuje interakciju između djece i odraslih, te poboljšava odnose unutar porodice, pri čemu su djeca u zajedničkim aktivnostima sa roditeljima, bakama, djedovima, rođacima poboljšavala međupovezanost. Naprimjer, pokazano je da su djeca u dobi od tri do šest godina u interakciji sa bakama i djedovima koristeći tehnologiju pospješivala komunikaciju i jačali povezanost. Povezanost se jačala na način da su djeca pomagala bakama i djedovima u učenju igranja igrica, dok su bake i djedovi pružali pomoć djeci u usvajanju jezičkih i kulturoloških znanja vezanih uz igrice (Kenner i sar., 2008; prema Hsin i sar., 2014). Kada je u pitanju poticanje razvoja multikulturalizma kod djece, utvrđen je pozitivan utjecaj, pri čemu su djeca imigranti u SAD-u, gledajući televizijski program jačali razvoj kulturalne identifikacije sa svojom zemljom porijekla. Također je pokazano da bez obzira na način na koji je televizijska emisija prikazana, vodila je ka tome da su djeca zadržala preferenciju prema bijelcima u odnosu na druge etničke skupine (Persson i Musher-Eizenman, 2003, Perry i Moses, 2011; prema Hsin i sar., 2014). Ovim se pokazuje da tehnologija zapravo ne vodi nužno ka socijalnoj izolaciji djece i značajnim teškoćama u emocionalnoj regulaciji, već da njen utjecaj ovisi o načinu, vrsti i učestalosti različitih sadržaja.

Utjecaj tehnologije ima važne implikacije i kada je u pitanju moralni razvoj djeteta. Moral se javlja u najranijim danima djetetovog života u kojim dijete stvara odnos privrženosti najčešće sa majkom, što ističe urođenu potrebu čovjeka za pripadanjem (Čudina-Obradović i Težak, 1996; prema Bašić, 2016). S obzirom na to, moralni razvoj s jedne strane podrazumijeva moralno ponašanje, a s druge strane moralno rasuđivanje, što ga usko povezuje sa socio-emocionalnim razvojem. Na osnovu moralnih pravila i društvenih normi određuje se djetetov način razmišljanja i ponašanja, a sam cilj društvenih normi i moralnih pravila je usmjeren ka poticanju dječijeg usvajanja pravila i standarda društva u kojem živi (Kuterovac-Jagodić i sar., 2016; prema Tokić,

2019). Prema Piagetovoj i Kohlbergovoj teoriji moralnog razvoja djeca progresivno razvijaju svoju sposobnost moralnog mišljenja i djelovanja. Piaget naglašava da moralni razvoj ovisi o kognitivnom razvoju u velikoj mjeri, te da ga obilježava situacijska dosljednost, slaganje između moralnih uvjerenja i postupaka, te razvoj kroz faze (Vasta i sar., 1998; Berk, 2008). Također, Piaget navodi da je djeci za shvatanje da su motivi ponašanja bitniji nego posljedice prilikom prosuđivanja moralnosti potreban kognitivni napredak koji se dešava tek nakon desete godine života (Crespi, 2006; prema Bašić, 2016). Ovo implicira da u periodu djetinjstva dok djeca još uvijek u potpunosti ne razumiju pravila, odluke umjesto njih donose odrasli, dok kasnije sa napretkom razvoja djeca preuzimaju ulogu donošenja vlastitih odluka i preuzimanja odgovornosti (Shaffer i Kipp, 2013; prema Globokar, 2018). Kohlberg je u svojoj teoriji istakao tri faze moralnog rasuđivanja: *pretkonvencionalnu*, *konvencionalnu* i *postkonvencionalnu*, pri čemu svaka od faza ima svoje dvije faze, a svaka od njih dvije komponente: društvenu i moralnu, što ukupno čini šest stadija moralnog razvoja. *Na pretkonvencionalnoj razini* osobe prihvataju izvana nametnuta pravila autoriteta, pri čemu postoji pretpostavka da pojedinci moraju zadovoljiti svoje potrebe. Moralno rasuđivanje *na konvencionalnoj razini* temelji se na pretpostavci da se društveni sistem mora zasnivati na zakonima i pravilima, pri čemu pojedinac nastoji steći naklonost bliskih osoba tako što će poštovati te zakone i pravila. I *na postkonvencionalnoj razini* ističe se važnost očuvanja vrijednosti, dostojanstva i prava svakog pojedinca, pri čemu se procjenjuje potencijalna dobit naspram potencijalne štete koja može rezultirati postojećim zakonom (Vasta i sar., 1998., Pastuović, 2012; prema Bašić, 2016).

Danas digitalni svijet snažno utječe i oblikuje društveni i porodični život pojedinca, što se posljedično odražava i na moralni razvoj. Naime, sadržaji tehnologije koji se danas prezentiraju uveliko vode ka tome da se djeca počinju ponašati u skladu sa tim sadržajima. Ukoliko ti sadržaji nisu prikladni dječijem uzrastu i kontrolisani od strane roditelja, to će kod djeteta dovesti do iskrivljene slike svijeta koji ga okružuje. Kroz istraživanje je pokazano da djeca koja su u velikoj mjeri bila izložena sadržajima vijesti počela su svijet doživljavati kao opasno mjesto u kojem će u većoj mjeri doživjeti negativna iskustva, što pokazuje formiranu iskrivljenu sliku svijeta kod djece pod utjecajem tehnologije (Kurterovac-Jagodić, 2016; prema Tokić, 2019). S obzirom na to da su danas djeca izložena većem broju informacija nego što je to bio slučaj ranije, važno je da se dodatno potiče razvoj kritičkog mišljenja kod djece već od rane dobi kako bi djeca mogla adekvatno, jasno, opravdano, argumentovano, valjano, te dosljedno prosuđivati. Dakle, za zdrav

moralni razvoj djece važna je jasnoća i dosljednost kako roditelja tako i djetetove okoline u pogledu usvajanja moralnih vrijednosti (Globokar, 2018). Ono što djeca usvoje u ranom i predškolskom periodu predstavlja temelj daljeg razvoja, što pokazuje da bilo kakvi propusti koji se naprave u ovim periodima djetetovog života veoma teško će se moći nadoknaditi kasnije, zbog čega je važno adekvatno i pravovremeno reagovati na dječije ponašanje i usmjeriti ga (Bašić, 2016).

Upotreba tehnologije usko se povezuje i sa govornim razvojem kod djece. Dijete svojim rođenjem ima predispoziciju za govor, međutim, najvažniji faktor koji utječe na to da li će usvajanje govora biti adekvatno jeste okruženje u kojem dijete stječe govor. Rani i predškolski periodi su ključni za usvajanje govora, jer predstavljaju kritična i najosjetljivija razdoblja razvoja. Osjetljivost ovih razvojnih perioda se ogleda u naglom porastu i razvoju živčanog sistema zbog čega je izuzetno važno da djeca imaju adekvatnu stimulaciju kako bi se na pravilan način poticao i razvijao govor (Starc i sar., 2004; prema Završki, 2021). Već u ranoj dobi, posmatranjem i oponašanjem kroz socijalne interakcije i vanjske stimuluse započinje razvoj jezičnih sposobnosti. Pri tome, tehnologija se u svrhu komunikacije može koristiti na različite načine u vidu tekstova, slika, videozapisa, simbola, auditivnih zapisa, što omogućava djeci koja još uvijek ne znaju čitati i pisati da uspostave određeni vid komunikacije i pri tome da budu kreativni. Naprimjer, djeca se u igri mogu pretvarati da razgovaraju telefonom sa prijateljem (McPake i sar., 2013; prema Werling, 2020). U periodu ranog djetinjstva, putem komunikacije koja se može odvijati facijalnim ekspresijama, vokalizacijom i verbalizacijom, djeca uče prepoznati signale i načine reagiranja pri komunikaciji (Brinton i Fujiki, 1993; prema Žužić, 2022).

Prilikom razvoja govora svako dijete mora proći kroz dvije faze: *predverbalnu* i *verbalnu*, pri čemu predverbalna faza koja je ključna za kasniji razvoj govora i jezika, započinje djetetovim rođenjem i traje sve do pojave prve smislene riječi ili rečenice koja označava verbalnu fazu (Kučko, 2020). Učestalost i različitost sadržaja tehnologije s kojom se djeca susreću utječe na razvoj govornih i jezičnih sposobnosti djece. Ukoliko djeca imaju ispravan govorni model i okolinu koja potiče razvoj govora onda će doći do urednog razvoja govora na svim razinama. S druge strane, ukoliko u djetetovoj okolini nema adekvatnog govornog modela ili je on izuzetno loš, onda će doći do usporavanja razvoja govora. Naprimjer, dijete kada gleda crtani film na stranom jeziku, koji je akcentovan pogrešno, te gramatički i sadržajno prezentira loš govorni model, logična posljedica je usporavanje razvoja govora ili loše usvojen govor. Tehnologija kojoj

su djeca danas izložena ne sadrži ni jedan oblik dijaloga, komunikacija je jednosmjerna odnosno asimetrična, pri čemu su djeca samo pasivni posmatrači i primaoci onoga što im se prezentira, jer pri gledanju crtanih filmova djeca nemaju povratne informacije. S tim u vezi, vjerovatnoća razvoja određenih jezičnih, artikulacijskih i komunikacijskih poteškoća je veća ukoliko odrasli iz djetetove okoline ne potiču komunikaciju sa djecom, te ne ograničavaju količinu, vrstu i kvalitetu sadržaja tehnologije kojoj su djeca izložena (Žužić, 2022). Kroz istraživanja je pokazano da djeca koja pokazuju značajna kašnjenja u razvoju govora imaju poteškoće u uspostavljanju interakcija i dijeljenju sa vršnjacima. U toj situaciji, tehnologija bi se mogla koristiti kao jedan od poticatelja komunikacije i interakcije kod djece sa određenom vrstom poremećaja govora i jezika (Ismaili, 2017; prema Werling, 2020). Međutim, i u toj situaciji je važno da budemo oprezni sa upotrebom tehnologije, važno je pravovremeno prepoznati određeni govorno-jezični poremećaj kako bi se izbjegle ozbiljne posljedice po djetetov razvoj. Zbog toga je važno da se roditelji i bliski ljudi u djetetovoj okolini educiraju o uzrocima nastanka i načinima prevencije tih posljedica (Kučko, 2020).

S obzirom na to da dijete u ranom i predškolskom periodu okolinu koja ga okružuje istražuje putem svojih osjetila, važno je da se djetetu omogući kontinuirana i aktivna interakcija sa okolinom, kako bi se steklo iskustvo i uvjeti za razvoj kognitivnih strategija (Starc i sar., 2004; prema Završki, 2021). Pokazano je da dječije izlaganje tehnologiji značajno može utjecati i na kognitivni razvoj djece utječući na pamćenje, razmišljanje, koncentraciju i traženje informacija. Poznato je da u periodu od rođenja do osme godine djetetovog života kroz njihovo istraživanje i učenje u okolini dolazi do brzog razvoja socijalnih i kognitivnih vještina. S tim u vezi, postoji zabrinutost oko toga da li će tehnologija potaći razvoj tih vještina ili će ih usporiti. Istraživanja su pokazala da bi tehnologija pozitivno utjecala ukoliko bi omogućila djeci da lako i brzo pronađu odgovore na pitanja koja ih zanimaju, dok bi utjecaj bio negativan kada djeca ne bi dobila odgovore na ono što ih zanima, što bi vodilo frustraciji i obeshrabrenosti (Danovitch, 2019., prema Werling, 2020).

U velikoj mjeri utjecaj tehnologije na djetetov kognitivni razvoj ovisi o vrsti sadržaja koji se prezentira, pri čemu je pokazano da određeni dokumentarni i obrazovni programi koji su u skladu sa dječijom dobi u većoj mjeri potiču dječiji kognitivni razvoj, te usvajanje novih spoznaja, što se posljedično pozitivno odražava na kasniji školski uspjeh djece (Kurterovac-Jagodić i sar., 2016; prema Tokić, 2019). Područje u kojem je pokazan pozitivan utjecaj

tehnologije jeste upotreba tehnologije na jačanje kognitivnog razvoja kod djece sa poremećajem pažnje i hiperaktivnosti (ADHD), pri čemu tehnologija na različite načine može djelovati asistivno u prevladavanju poteškoća u socijalnom okruženju za djecu sa fizičkim ili kognitivnim oštećenjima (Ismaili, 2017; prema Werling, 2020). Bez obzira na pozitivne efekte tehnologije koji su pokazani u prethodno navedenim primjerima, važno je da se ne zanemari dob djeteta. S tim u vezi, kroz istraživanja je pokazano da kada su dojenčad i djeca bila izložena pasivno televiziji kao obliku tehnologije, došlo je do negativnih posljedica po djetetovo učenje, pažnju i uspostavljanje komunikacije i odnosa sa roditeljima. Dugotrajnija izloženost tehnologiji u ranom i predškolskom periodu povećavala je vjerovatnoću slabijeg razvoja misaonih procesa, što je posljedično utjecalo na djetetovu nemogućnost planiranja i reguliranja ponašanja (Kurterovac-Jagodić i sar., 2016; prema Tokić, 2019).

Prekomjerna upotreba tehnologije se u određenim slučajevima može negativno odraziti i na motorički razvoj djeteta. U okviru ranog razvojnog perioda, jednostavne motoričke vještine koje djeca posjeduju predstavljaju temelj za kasniji razvoj složenih motorički vještina koje će djetetu omogućiti lakše funkcioniranje u svijetu koji ga okružuje. Vještine koje djeca razvijaju u okviru motoričkog razvoja odvijaju se kroz početnu, prijelaznu i zrelu fazu, pri čemu dijete nakon druge godine života pa sve do školske dobi razvija sve usklađenije temeljne pokrete kretanja, baratanja i održavanja ravnoteže (Vasta i sar., 1998). Međutim, ukoliko dijete nema dovoljnu količinu iskustva fizičkog podraživanja onda će doći do usporavanja motoričkog razvoja, što ukazuje na to da motorički razvoj nije isključivo genetski predisponiran (Dennis i Najarian, 1957; prema Vasta i sar., 1998). Činjenica je da je današnji način života postao sjedilački, međutim, čovjekov motorički i senzorni sistem nije prilagođen sjedilačkoj prirodi, što objašnjava činjenicu da 90% djece ima probleme sa nepravilni držanjem tijela (Plahutar i Kovačević, 2014; prema Selimović, 2022). Upravo taj sjedilački način života uz upotrebu tehnologije doveo je do toga da djeca sa niskom tjelesnom aktivnošću nisu mogla izvršiti određene aktivnosti poput održavanja ravnoteže, skakanja na jednoj nozi preko prepreka, te skakanja gore-dolje (Lopes, Peireira, Santos i Lopes, 2012; prema Selimović, 2022).

Kroz istraživanja je pokazano da je upotreba tehnologije u djetinjstvu jedan od prediktora prekomjerne tjelesne težine kako u djetinjstvu tako i kasnije u životu. Uzrok tome je nedovoljna fizička aktivnost i pretjerano sjedenje tokom upotrebe tehnologije, te navikama jedenja dok se tehnologija koristi. U zavisnosti od vrste i načina prezentiranog sadržaja tehnologije može doći

do negativnog utjecaja već od predškolske dobi na stvaranje slike o vlastitom tijelu, samopoimanju, nereálnim očekivanjima, te nezadovoljstvu sobom (Tokić, 2019). Također, na uzorku od 1809 djece predškolske dobi, pokazano je da je upotreba tehnologije povezana sa pretilošću, te se zbog toga preporučuje da djeca povećaju svoju fizičku aktivnost, a vrijeme provedeno ispred ekrana smanje na minimalnu razinu (Mendoza i sar., 2007., Kracht i sar., 2020; prema Werling, 2020). Zbog svega navedenog važno je da se djetetov motorički razvoj potiče već od rane dobi, a upravo su roditelji i okolina u kojoj dijete odrasta ključni faktori od kojih ovisi stepen dječije tjelesne aktivnosti (Krpmotić, 2015; prema Selimović, 2022).

Osim toga, negativni utjecaj upotrebe tehnologije ogleda se i u slabljenju vida kod djece i mladih, lošem i slabijem usvajanju govora, jer djeca u ranom i predškolskom periodu ne mogu adekvatno razumjeti ono što im se prezentira putem tehnologije. Upravo zbog toga je pokazano da svaki sat gledanja televizije u dječijoj dobi povećava štetu nanесenu pažnji za devet posto (Sigman, 2010; prema Tokić, 2019).

Na temelju svega navedenog, jasno je da postoje i pozitivni i negativni aspekti prisustva tehnologije u dječijem životu. Autorica Lazar (2007), navodi argumente za i protiv upotrebe tehnologije u predškolskoj dobi, pri čemu argumenti za upotrebu tehnologije uključuju sljedeće:

- tehnologija djeci omogućava razvoj tehnološke pismenosti;
- putem tehnologije potiče se razvoj divergentnog mišljenja i djeca stječu nove načine učenja;
- tehnologija pruža mogućnost da djeca određene sadržaje savladaju vlastitim tempom;
- pozitivni utjecaj tehnologije je pokazan u pružanju pomoći djeci sa poteškoćama;

S druge strane argumenti protiv upotrebe tehnologije prema autorici Lazar (2007) uključuju sljedeće:

- činjenica je da je dijete pri upotrebi tehnologije potpuno pasivno;
- tehnologija vodi povećanom pojavljivanju određenih zdravstvenih tegoba (loše tjelesno držanje, naprezanje očiju i problemi sa vidom, opterećenje pojedinih mišićnih skupina zbog istog položaja tijela, pretilost, te problem sa zračenjem ekrana);
- izostanak socijalizacije i razvoja socijalnih vještina, te uspostavljanja bliskih kontakata sa vršnjacima;
- asocijalno ponašanje;

- nemogućnost razlikovanja stvarnog i virtualnog svijeta.

S obzirom na navedene argumente može se uočiti kako je mnogo više argumenata koji su protiv upotrebe tehnologije u dječijem uzrastu. Ono što je evidentno jeste da su negativne posljedice koje su navedene mnogo izraženije i dugotrajnije u odnosu na pozitivne aspekte tehnologije. Međutim, ne trebamo biti isključivi pri posmatranju koncepta tehnologije, već je važno da se uzmu u obzir i pozitivni i negativni aspekti kako bi se uspostavio balans. Pri tome, veliku ulogu imaju roditelji i njihova medijacija, koja će detaljnije biti objašnjenja u nastavku teksta.

4. ULOGA RODITELJA U MEDIJACIJI I PRAVILIMA KORIŠTENJA TEHNOLOGIJE

Porodica je primarna zajednica u kojoj se djeca razvijaju i uče, te shodno tome roditelji imaju najvažniju ulogu u dječijem razvoju (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Utjecaj porodice je jedan od najvažnijih aspekata koji uključuje ponašanje roditelja i okolinu koju roditelji stvaraju za optimalan razvoj svoje djece. S obzirom na to da porodica postavlja osnove za daljnji razvoj djeteta i njegovo napredovanje, od iznimne je važnosti način na koji roditelji postupaju pri moderiranju utjecaja iz okoline, posebice kada je u pitanju tehnologija i uspostavljanje kontrole pri njoj upotrebi. Upravo zbog toga se naglašava da je porodica osnovni sistem u ranom i dječijem periodu koji je odgovoran za dječije ponašanje kasnije u životu, jer sve ono što djeca usvoje u tom periodu ne zaboravlja se lako, već postaje sastavni dio njihove ličnosti i daje orijentaciju u razmišljanju, postupanju i formiranju stava (Nimac, 2010; prema Vlahinić, 2019).

U ranom i predškolskom periodu pod zdravom i poticajnom porodicom podrazumijevamo onu u kojoj se djeca osjećaju sigurno, u kojoj stječu znanja, navike i vještine, čiji pozitivni efekti su dugoročni. Emocionalna toplina i sigurnost djeteta je jedna od najvažnijih sastavnica poticajne i zdrave porodice, jer je upravo emocionalna sigurnost prediktor adekvatnog dječijeg mentalnog i tjelesnog razvoja. Pri tome se podrazumijeva da dijete ima kontinuiranu i strukturiranu okolinu koja će kroz omogućavanje doživljavanja različitih iskustava djelovati poticajno, jer će roditelji sva nova iskustva i doživljaje nastojati pobliže objasniti djetetu kako bi na adekvatan način razumjelo sebe i svijet oko sebe (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). U današnjem

savremenom roditeljstvu, bitno je naglašena važnost poznavanja razvoja djeteta, načina usvajanja i primjene određenih odgojnih postupaka. Međutim usvajanje tih znanja i vještina u okviru savremenog roditeljstva zahtijeva edukaciju o tome na koji način adekvatno odgajati dijete usljed brzih promjena koje se dešavaju, posebice sa masovnom globalizacijom tehnologije. S tim u vezi je i činjenica da su roditelji danas sve više odsutni od kuće zbog posla koji obavljaju i da jako malo vremena provode sa svojom djecom (Čudina-Obradović i Obradović, 2006; prema Hodžić, 2021). Savremeno roditeljstvo je koncipirano tako da se jednaka važnost pridaje i individualnim faktorima roditelja i djece, kao i različitim vanjskim faktorima poput životnih uvjeta, društva i kulture u kojoj se roditeljstvo odvija (Milić, 2007; prema Hodžić, 2021).

Ono što je činjenica jeste da je roditeljska uloga sa sobom uvijek nosila veliku odgovornost, međutim, u današnjem vremenu ta uloga je još zahtjevnija (Pribela-Hodap i Magaš, 2009; prema Bratić, 2020). U današnjem dobu, u kojem preovladava tehnologija i njen značajan utjecaj, roditelji se zasigurno susreću sa mnogo većim izazovima nego što je to bilo ranije. Roditelji moraju da na adekvatan način pristupe svojoj djeci, njihovom odgoju kako dječije odrastanje uz tehnologiju ne bi proizvelo negativne efekte po dijete i njegov razvoj. Izazov roditeljstva u savremenom dobu se upravo nalazi u toj težnji za uspostavljanjem balansa između pozitivnih i negativnih strana tehnologije, jer bi bilo najmanje ispravno posmatrati koncept tehnologije isključivo kroz spektar negativnog djelovanja (Smrekar, 2020). Upravo zbog toga je veliki naglasak stavljen na roditeljsko ponašanje i stavove prema djeci, kako bi se utvrdilo koji oblici ponašanja su dobri ili loši po djetetov razvoj i socijalizaciju. S tim u vezi se ističu tri različita, međusobno povezana pojma: roditeljski ciljevi i vrijednosti koje roditelji žele postići u razvoju svoje djece, zatim roditeljski stil koji oslikava odnose roditelja i djece, te roditeljska aktivnost koja uključuje specifične roditeljske postupke. Pri posmatranju ova tri pojma, najviše se ističe roditeljska aktivnost i postupci, jer u njenom okviru su sadržani i roditeljski stilovi koji su određeni roditeljskim ciljevima. Naprimjer, roditelji koji nastoje razvijati pismenost i znatiželju kod svoje djece će u većoj mjeri djecu voditi u biblioteke, muzeje, pozorišta (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

Kako bismo bolje razumjeli roditeljsko ponašanje važno je da uzmemo u obzir i dvije dimenzije koje ga određuju, a to su: toplina (prihvatanje) i kontrola (nadzor). S obzirom na to da je toplina jedna od najvažnijih komponenti za dijete od njegovog rođenja, ne treba niti naglašavati koliko su ljubav i empatija koju roditelji iskazuju djeci od značaja. Kroz iskazivanje

empatije, razumijevanje, zaštitu i rad u najboljem mogućem interesu djeteta, roditelji iskazuju dimenziju prihvatanja. U zavisnosti od toga kakva očekivanja roditelji imaju prema svojoj djeci manifestirat će se dimenzija kontrole, koja će biti uspostavljena u obliku određenih ograničenja (Oden, 2019; prema Smrekar, 2020). Kontrola ili nadzor koji roditelji uspostavljaju može biti psihološka, odnosno, unutarnja ili biheviorna, odnosno, vanjska. Psihološkom kontrolom roditelji nastoje da prate djetetove unutarnje doživljaje, emocije, misli, što ne potiče razvoj djetetove neovisnosti i psihološke samostalnosti i općenito se smatra nepoželjnom u kontekstu zdravog psihosocijalnog razvoja djeteta. S druge strane, biheviorna kontrola uključuje nastojanje roditelja da putem uspostavljenih pravila i granica oblikuju dječije ponašanje (Darling i Steinberg, 1993; prema Galić, 2019). Posmatrajući ove dimenzije u kontekstu tehnologije, roditelji koji djeci daju priliku da se zanimaju, postavljaju pitanja i kroz otvoren razgovor sa roditeljima traže odgovore u vezi tehnologije, njenim prednostima i nedostacima ističe se roditeljska toplina i prihvatanje. S druge strane, način na koji roditelji uspostavljaju kontrolu nad dječijom upotrebom tehnologije ogleda se efikasnost uspostavljanja kontrole vremena i vrste sadržaja tehnologije kojoj su djeca izložena (Valcke i sar., 2010; prema Smrekar, 2020).

Životni tempo današnjice izuzetno je ubrzan, pri čemu roditelji zbog sve većih poslovnih obaveza i ispunjavanja drugih životnih uloga gube kontrolu nad djecom. Usljed tog gubitka kontrole veoma često dolazi do disfunkcionalnosti porodice uzrokovane time što većina roditelja nije spremna da mijenja i prilagođava svoj odgojni stil ili neki od njih imaju transgeneracijski prenesen autoritarni ili permisivni stil odgoja, uz šta postoji neslaganje sa stavovima i odgojnim stilom partnera (Sunko, 2008; prema Gvozdenović, 2021). S tim u vezi se ističe da roditelji moraju biti kompetentni u svojoj ulozi kako bi se adekvatno suočili sa izazovima koje u odgoju tehnologija pred njih postavlja. Pod pojmom kompetentan roditelj, podrazumijeva se roditelj koji u svojim nastojanjima i ponašanju pokazuje dosljednost u kontroli, ali uz jednako dosljedno iskazivanje ljubavi, podrške i emocionalne topline prema svojoj djeci (Harter, 1999, Klarin, 2006, Ljubetić, 2012; prema Bratić, 2020).

4.1. Specifičnost roditeljstva u digitalnom dobu

Često se ističe da su djeca odraz svojih roditelja što se ogleda kroz činjenicu da djeca uče iz primjera ponašanja i postupanja svojih roditelja. U zavisnosti od roditeljskog odgojnog stila,

uključenih metoda i postupaka u odgoju, te ponašanja roditelja prema djetetu zavisi koliko će odgoj biti uspješan i u kojem smjeru će dijete ići (Vlahinić, 2019). Ono što je važno naglasiti jeste da će postupanje roditelja kada je u pitanju tehnologija i njena upotreba od strane djece uveliko ovisiti o roditeljskom stilu koji koriste prilikom odgoja. Najčešća kategorizacija roditeljskih odgojnih stilova uključuje četiri odgojna stila: *autoritarni*, *autoritativni*, *permisivni* i *zanemarujući* (Maccoby i Martin, 1983; prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006). U skladu sa roditeljskim vrijednostima i očekivanjima, te stabilnim karakteristikama može se reći da su roditeljski stilovi relativno stabilni (Baumrind, 2005; prema Smrekar, 2020).

Kada govorimo o autoritarnom odgojnom stilu njega karakterizira nizak stepen emocionalnosti i visok stepen kontrole, dijete nema dovoljno topline i potpore od strane roditelja koji djetetu postavljaju prevelika očekivanja. Roditelji su isključivo usmjereni na postavljanje granica i pravila, dok se neposluh ili kršenje pravila kažnjava (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). U okviru autoritarnog odgojnog stila odnos koji je uspostavljen između djece i roditelja jeste odnos nadređenosti i podređenosti, što posljedično vodi ka tome da djeca postanu nesigurna, povučena, nepovjerljiva, ne teže ka tome da ispune vlastite ciljeve, već nastoje udovoljiti roditeljima (Zdenković, 2012; prema Vlahinić, 2019). Roditelji sa autoritarnim odgojnim stilom uspostavljaju stroga pravila u kontekstu upotrebe tehnologije, mnogo češće kažnjavaju djecu ukoliko koriste tehnologiju bez dozvole ili više nego što bi trebali, s tim da nikada ne razgovaraju sa djecom i ne odgovaraju na dječija pitanja i ono što ih zanima u vezi tehnologije. Dakle, roditelji sa ovim stilom ne žele da djeci kroz razgovor objasne sve ono što tehnologija nosi sa sobom, već nastoje da kroz rigorozne kazne i nametanje pravila nauče djecu kada, kako i u kojem omjeru bi smjeli upotrebljavati tehnologiju, što je zasigurno neefikasan pristup (Ihmeideh i Shawareb, 2014, Oden, 2019; prema Gvozdenović, 2021). Posljedično, djeca koja odrastaju u okruženju koje je emocionalno hladno i u kojem dominira grubost postaju tiha i povučena, jer su svjesna činjenice da će neposluh ili iznošenje vlastitog mišljenja rezultirati kaznom. Međutim, to može dovesti i do toga da djeca izvan kuće postanu gruba, jer će po uzoru ponašanja roditelja prema njima, početi maltretirati vršnjake, uzrokovati različite socijalne probleme upravo zbog toga što imaju odsustvo zadovoljstva i samostalnosti (Rosić, 1998; prema Granat, 2017).

S druge strane kada je u pitanju autoritativni odgojni stil njega karakterizira i visok stepen emocionalnosti i visok stepen kontrole, pri čemu je odnos koji je uspostavljen odnos prihvatanja, gdje djeca mogu slobodno izraziti svoje mišljenje, osjećaje i potrebe (Čudina-Obradović i

Obradović, 2006). U okviru autoritativnog stila roditelji imaju uspostavljen nadzor i kontrolu nad djetetovim nepoželjnim obrascima ponašanja uz kontinuirano pružanje ljubavi, podrške i topline, pri čemu pred djecu postavljaju realne zahtjeve i očekivanja primjerena dječijoj dobi (Zdenković, 2012; prema Vlahinić, 2019). S obzirom na to, ovaj roditeljski stil je najpoželjniji jer omogućava djeci optimalan razvoj kroz poticanje kompetencija i otpora prema negativnim utjecajima (Raboteg-Šarić i sar., 2001; prema Granat, 2017). Roditelji djecu posmatraju kao jedinstvene jedinice sa potrebama, sklonostima i interesima, koje imaju pravo na izražavanje vlastitog mišljenja, pri čemu ističu važnost uzajamne komunikacije koja pogoduje skladnim odnosima unutar porodice. Roditelji čiji je odgojni stil autoritativan ističu da se adekvatan autoritet izgrađuje postepeno, sistemno i uporno. Na taj način, roditelji uspostavljaju autoritet koji se temelji na poštovanju i uzajamnom razumijevanju putem kojeg će nastojati pozitivno utjecati na dijete i pomoći mu usmjeravajući ga na postizanje odgovornosti i samostalnosti. S tim u vezi, kada dijete percipira roditelja kao sigurnost i oslonac onda će u svim situacijama znati da se može roditelju obratiti kada se suočava sa problemom (Rosić, 1998; prema Granat, 2017). Roditelji koji su aktivno uključeni u odgoj svoje djece su oni koji znaju šta njihova djeca rade na način da kontroliraju, uspostavljaju adekvatne granice i smjernice pri upotrebi tehnologije. Na ovaj način se omogućava djeci usvajanje efikasnih navika koje će im pomoći da se negativni efekti tehnologije minimiziraju, a iskoriste oni pozitivni efekti i steknu vještine koje potiču odgovornost, zbog čega bi ovaj odgojni stil bio efikasan kada je u pitanju tehnologija (Valcke i sar., 2010, Ihmaideh i Shawareb, 2014; prema Smrekar, 2020).

Što se tiče permisivnog stila odgoja, njega karakterizira nizak stepen kontrole, ali visok stepen emocionalnosti, pri čemu roditelji udovoljavaju svakom djetetovom zahtjevu (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). U ovom obliku odnosa navodi se da zapravo djeca preuzimaju ulogu roditelja u odgajanju, jer odnos unutar porodice je takav da nema prilika i poticaja djetetu u njegovom formiranju ličnosti koja je samostalna i nezavisna. Upravo to vodi ka tome da se djeca usmjeravaju prema egocentrizmu, postaju sebična, umišljena, bezobzirna, što posljedično vodi ka tome da ta djeca budu izbjegavana kasnije od strane vršnjaka (Darling, 1999; prema Granat, 2017). Iako roditelji zadovoljavaju djetetove potrebe, pružajući toplinu i potporu, to se može negativno odraziti, jer u dječijoj dobi prevelika sloboda kod djece potiče nesigurnost, nesnalaženje u granicama, što rezultira impulsivnim i agresivnim ponašanjem kod djece (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Usljed izostanka uključenosti i kontrole roditelja pri korištenju

tehnologije od strane djece, koja imaju potpunu slobodu pri upotrebi velika je vjerovatnoća da će djeca usljed tog nedostatka nadzora biti izložena većem riziku negativnih efekata tehnologije. S tim u vezi, roditelji skoro nikada ne kritikuju svoju djecu, ne postavljaju pravila, te im dopuštaju da aktivno provode vrijeme uz tehnologiju i sadržaj koji samostalno odaberu (Valcke i sar., 2010, Ihmaideh i Shawareb, 2014; prema Smrekar, 2020). Ovakav oblik roditeljskog odgoja može prouzrokovati izrazite negativne efekte s obzirom na to da je djeci potreban adekvatan autoritet pri izgradnji ličnosti i razvoju određenih vještina i kompetencija (Rosić, 1998; prema Granat, 2017).

Slične negativne implikacije se javljaju i kada je u pitanju zanemarujući odgojni stil, kojeg karakterizira i niska emocionalnost i niska kontrola, pri čemu su djeca izložena još većem riziku usljed nepostojanja niti pravila niti topline i potpore (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Kada je u pitanju utjecaj tehnologije kod djece čiji roditelji imaju zanemarujući stil odgoja, činjenica je da roditelji nisu uključeni u aktivnosti koje djeca provode pri upotrebi tehnologije, niti im postavljaju ograničenja niti podršku (Valcke i sar., 2010, Ihmaideh i Shawareb, 2014; prema Smrekar, 2020). U takvoj situaciji djeca imaju neograničen pristup i neograničeno vrijeme pri upotrebi tehnologije, što vodi negativnim implikacijama po dječiji rast i razvoj (Oden, 2019; prema Smrekar, 2020). Roditelji sa zanemarujućim odgojnim stilom su isključivo fokusirani na sebe, rijetko iskazuju ljubav i toplinu djeci, nezainteresirani su za djetetove aktivnosti. Sve to rezultira da dijete postane nesigurno, sramežljivo, a s druge strane neka djeca postaju neposlušna, neprijateljski nastrojena i sklona delikventnim oblicima ponašanja kasnije u životu (Zdenković, 2012; prema Vlahinić, 2019).

Ono što istraživači ističu jeste da roditelji koji ne mogu i ne uspijevaju u kontroli upotrebe tehnologije njihove djece i samog sadržaja koji dijete koristi, može se smatrati da ti roditelji na određeni način zlostavljaju i zapostavljaju svoju djecu, jer umjesto njih tehnologija diktira dječijim odgojem. Međutim, kada bolje promislimo iako je činjenica da je tehnologija sveprisutna i znatno utjecajna, ipak su još uvijek roditelji ti koji imaju najveću i najzaslužniju ulogu u odgoju njihove djece (Sigman, 2010; prema Knežević, 2020). Kontrola i njena dosljednost su neminovni, jer se roditelji veoma često uhvate u zamku toga da danas djeca moraju biti tehnološki pismena, zbog čega ne postavljaju kontrolu (Lazar, 2007). S tim u vezi ono, što je važno naglasiti jeste da se djeci ne treba dati potpuna sloboda pri upotrebi tehnologije, ali isto tako im se ne smije pružiti pretjerana kontrola, ograničenja ili zabrane upotrebe

tehnologije. Ono što je važno jeste da roditelji kroz komunikaciju sa svojom djecom uspostave adekvatan nadzor nad načinom, vrstom i vremenom upotrebe tehnologije, dajući im na taj način jasne smjernice u skladu sa njihovim uzrastom (Vlahinić, 2019). Dakle ono na šta bi primarni cilj roditelja trebao biti usmjeren jeste minimiziranje negativnih efekata tehnologije, a maksimiziranje pozitivnih. Pri tome, uspješna medijacija pozitivno utječe na dječiji odabir sadržaja, razumijevanje sadržaja, te na dječije emocije, pažnju, učenje i stavove (Bornstein, 2002; prema Smrekar, 2020).

4.2. Mjere prevencije negativnih utjecaja tehnologije na razvoj djeteta

Negativni utjecaji tehnologije na razvoj djece najprije se mogu prevenirati posredstvom roditelja. Prema Bandurinoj teoriji socijalnog učenja, posebice u ranom dječijem periodu učenje djece se odvija putem procesa opažanja ponašanja, te imitiranja tog ponašanja. Vjerovatnoća imitacije određenog ponašanja zavisit će od toga da li su posljedice opaženog ponašanja pozitivne ili negativne (Bandura, Ross i Ross, 1961; prema Selimović, 2022). Pojam roditeljske medijacije označava bilo koju strategiju koju roditelji koriste da bi kontrolirali, nadgledali ili interpretirali sadržaj medija djeci (Warren, 2001; prema Bartaković i Sindik, 2016). Prema teoriji roditeljske medijacije, pretpostavlja se da interakcije pri upotrebi tehnologije koje se odvijaju između roditelja i djece igraju važnu ulogu u dječijoj socijalizaciji. Također se ističe da roditelji i njihova medijacija imaju važnu ulogu u ublažavanju potencijalnih negativnih efekata tehnologije (Clark, 2011). Kada govorimo o roditeljskoj medijaciji najčešće tri strategije medijacije su: aktivna, restriktivna i zajednička medijacija pri upotrebi tehnologije (Austin, Bolls, Fujioka i Engelbertson, 1999; prema Galić, 2019).

U zavisnosti od toga koju strategiju medijacije roditelji koriste, oni na određeni način uspostavljaju mjere prevencije kada je u pitanju tehnologija. Kada govorimo o aktivnoj medijaciji roditelji su uključeni u ono što djeca rade kada upotrebljavaju tehnologiju, nastoje djeci konstantno postavljati pitanja i isto tako odgovarati na pitanja koja djeca postavljaju, pri čemu roditelji nastoje djeci pružiti uputu i objašnjenja vezana za upotrebu tehnologije i njen sadržaj. S druge strane, restriktivna medijacija uključuje roditeljski nadzor i postavljanje pravila pri upotrebi tehnologije. Naprimjer, u jednom danu dijete ima na raspolaganju sat vremena za

upotrebu tehnologije pri čemu od tih sat vremena može pola sata gledati omiljeni crtić, zatim da napravi pauzu, pa ponovno 15 minuta igrati igricu i preostalih 15 minuta slušati omiljene pjesmice. Dakle, kada je u pitanju restriktivna medijacija roditelji nastoje uspostaviti kontrolu u dogovoru sa djecom, pri čemu na taj način djeca neće pružati otpor, već steći određenu naviku vezanu uz upotrebu tehnologije. I na koncu, zajednička medijacija pri upotrebi tehnologije se odnosi na to da roditelji zajedno sa djecom koriste tehnologiju bilo da se radi o zajedničkom gledanju televizije, zajedničkom pretraživanju interneta, pri čemu se sve te aktivnosti odvijaju pasivno, bez roditeljskog uključivanja objašnjenja sadržaja, razgovora sa djecom ili davanja uputa (Clark, 2011; prema Smrekar, 2020).

Pokazano je da aktivna roditeljska medijacija zasnovana na interakciji roditelja i djece osim što utječe na ispunjenje kognitivnih ciljeva o medijskom obrazovanju, utječe i na dječiju socijalizaciju kao dio roditeljske strategije (Hoover, Clark i Alters, 2004; prema Clark, 2011). Kroz istraživanja je uočeno da roditelji koji ne posjeduju strategije ili imaju vrlo restriktivne strategije mogu izazvati otpor kod svoje djece. Također je pokazano da restriktivna medijacija vodi ka pozitivnijim efektima u odnosu na zajedničku medijaciju, s obzirom na to da je kontrola ponašanja u korelaciji sa razvojem socijalnih kompetencija i socijalizacije djece (Nathanson, 1999, Peterson i Hann, 1999; prema Clark, 2011). Ono što je ključno za uspostavu efikasne medijacije jeste da djeca dobrovoljno prihvate i internaliziraju pravila vezana uz tehnologiju kako bi ih se pridržavala (Baxter, Bylund, Imes i Routsong, 2010; prema Clark, 2011).

Činjenica je da roditeljska medijacija opada kako djeca odrastaju, što implicira da će se roditelji manje koristiti medijacijom ukoliko imaju stariju djecu u odnosu na roditelje djece mlađe dobi (Bocking i Bocking, 2009; prema Clark, 2011). Višestruki su razlozi zašto roditelji ne koriste medijaciju kada je u pitanju tehnologija. S jedne strane se ističe roditeljeva percepcija zrelosti djeteta, pri čemu su roditelji previše uvjereni u sposobnosti prosuđivanja sadržaja tehnologije od strane njihove djece, te samim tim medijacija izostaje (Robinson i Kim, 2004, Livingstone i Helsper, 2008; prema Clark, 2011). S druge strane, porodično okruženje i uspostavljene interakcije u velikoj mjeri utječu na roditeljsku medijaciju. Ukoliko roditelji malo pažnje posvećuju djeci, stalno su odsutni od kuće i malo razgovaraju sa djecom imat će manje sposobnosti za uspostavljanje ograničenja. To će voditi ka tome da količina vremena koju djeca provedu upotrebljavajući tehnologiju bude znatno veća, u odnosu na djecu koja imaju uspostavljena ograničenja (Brown i sar., 1990, Austin, Knaus i Meneguelli, 1997, Warren, Gerke

i Kelly, 2002; prema Clark, 2011). Naglasak je stavljen na praćenje konteksta u kojem se odvija roditeljska medijacija jer još uvijek nisu sprovedena istraživanja koja bi pružila objašnjenje zašto roditeljska medijacija ne uspije ili zašto se roditelji ne uključuju u medijaciju u mjeri u kojoj bi trebali (Clark, 2011).

Zajedničko provođenje vremena roditelja i djece danas je determinirano savremenim načinom života. Način na koji porodica provodi kvalitetno zajedničko vrijeme uveliko utječe na stepen povezanosti među članovima porodice, potiče kvalitetnu komunikaciju i suradnju, te smanjuje mogućnost konfliktnih situacija. Jedna od bazičnih porodičnih aktivnosti jeste igra putem koje posebice djeca rane i predškolske dobi razvijaju osjećaj sigurnosti, emocionalne povezanosti i bliskosti. Pokazano je da se igra u kojoj zajednički učestvuju i djeca i roditelji pozitivno odražava na dječiji razvoj kognitivnih i socio-emocionalnih kompetencija, te smanjuje vjerovatnoću pojavljivanja poremećaja u ponašanju (Visković, 2016). Stepem uključenosti roditelja u provođenje zajedničkog slobodnog vremena sa djecom može se procjenjivati kroz roditeljsku motivaciju i angažiranost (Keown i Palmer, 2014; prema Visković, 2016). Aktivnosti koje su uključene u provođenje zajedničkog vremena djece i roditelja dijele se na bazične i uravnotežavajuće, pri čemu bazične aktivnosti potiču osjećaj sigurnosti, dok uravnotežavajuće omogućavaju stjecanje novih iskustava i potrebe za promjenom. U okviru bazičnih aktivnosti podrazumijevaju se svakodnevne aktivnosti koje su unutar porodice zastupljene, kao što su zajednički obroci, šetnje, kućni poslovi, gdje ih je moguće organizirati kroz igru u kojoj svi sudjeluju. S druge strane uravnotežavajuće aktivnosti uključuju sve one aktivnosti koje porodici omogućavaju zajedničko slobodno provođenje vremena kroz zajedničke odmone, izlete, kampiranja i slično (Berc i Blažeka-Kokorić, 2012; prema Visković, 2016). S obzirom na pozitivno djelovanje zajedničkog provođenja vremena na razvoj djece na svim aspektima, posebna se značajnost ističe kada je u pitanju uključenost majki i očeva u igri kroz aktivno bavljenje djecom u ranom razvojnom periodu (Čudina-Obradović i Obradović, 2006; prema Visković, 2016). Ono što je pokazano jeste da nije bitna frekvencija zajedničkog provođenja vremena, već njegov kvalitet, pri čemu je za postizanje tog kvaliteta potrebno da roditelji imaju i vrijeme za sebe (Amato, 2005, Minuchin, 2008; prema Visković, 2016). Isticanje provođenja zajedničkog vremena kroz igru sa djecom rane i predškolske dobi je važno, jer djeca odrastanjem gube interes za aktivnosti slobodnog vremena unutar porodice. Kako bi se postigla optimalna razina kvalitetnog provođenja slobodnog vremena, važno je da se uspostavi balans između

zajedničkog vremena sa porodicom i vršnjacima (Hofferth, 2009, Griffiths, 2011; prema Visković, 2016).

S obzirom na specifičnost ranog i predškolskog razvojnog perioda, igra nije samo dominantna aktivnost u životima djece, već je sredstvo putem kojeg se djeca razvijaju i uče. Upravo je igra jedan referentni okvir učenja za djecu, zahvaljujući kojem stječu potrebna znanja, vještine, etičke principe, stavove, razumijevanje sebe i drugih, te prihvatanja određenih kulturoloških normi. Ovo sugerira da iako je igra sastavni dio dječije prirode putem koje se djeca izražavaju i razvijaju, ipak je igra usko vezana i uz socijalno okruženje djece. S tim u vezi, primarno porodica, a zatim i kasnija uključenost odgojno-obrazovnih ustanova nosi odgovornost za kvalitet kako izravnih tako i posrednih poticaja i utjecaja na djecu (Visković, 2016).

Kako autorica Lazar (2007) navodi, veoma je važan pozitivan stav odraslih prema igri, a to uključuje:

- osigurati djetetu uvjete za igru (adekvatan prostor, vrijeme koje je djeci potrebno, suigrače, te različite materijale i igračke);
- spremnost za sudjelovanje u igri, ukoliko dijete izrazi želju;
- iskazivanje strpljenja, uvažavanja i poticanja, te povjerenja u djetetove sposobnosti.

Kada posmatramo današnji način života uz neminovni utjecaj tehnologije na djecu, važno je uzeti u obzir negativni utjecaj tehnologije na dječiju igru ukoliko izostaje neposredni socijalni kontakt. Ukoliko djeca rane i predškolske dobi ne provode dovoljno vremena u uključenosti u stvarnoj igri, već u doticaju sa tehnologijom onda se ističe niz negativnih posljedica po njihov razvoj na svim aspektima (Bilić, Topolovčan, 2012; prema Visković, 2016).

Prema Lazar (2007), jedina, temeljna, iskonska vrijednost koja u potpunosti odgovara dječijoj prirodi je igra. S obzirom na to, igra u dječijem periodu je cjelovita, ona ne potiče samo jedan aspekt dječijeg razvoja, već utječe na sve njegove aspekte. Prema tome, igra je temelj dječijeg razvoja, tjelesnih, intelektualnih i socio-emocionalnih sposobnosti, što je izuzetno važno uzeti u obzir pri posmatranju koncepta tehnologije u dječijem razvoju. Djeca ne mogu stjecati nove vještine i adekvatno se razvijati ukoliko vrijeme provode pasivno upotrebljavajući tehnologiju. Zbog toga je važno da roditelji uvijek razgovaraju sa djecom pri njihovoj upotrebi tehnologije, bilo da se radi o gledanju televizije ili igranju igrica. Ono što bi bilo najefikasnije jeste da roditelji zajedno sa djecom koriste tehnologiju, jer će tada razgovor biti konstruktivniji i

poticajni (Lazar, 2007). S tim u vezi se ističe važnost roditeljske uloge u poticanju raznovrsnih oblika provođenja zajedničkog vremena i igre, pri čemu se posebno naglašava poticanje motoričke igre djece i roditelja. Pri tome se stav djece prema zdravom načinu života koji se odražava dugoročno povezuje sa roditeljskim stilom igre i uspostavljenom komunikacijom (O'Dwyer i sar., 2012; prema Visković, 2016). Zbog toga je važno da roditelji posebice kroz igru budu uključeni u svaki segment odrastanja njihove djece. Upravo igra omogućava i odraslima da se vrate u djetinjstvo, pozitivno utječući na njihovo mentalno zdravlje, te istovremeno doprinoseći dječijem rastu i razvoju. Koliko god se roditelji igrali sa djecom, djeci to neće dosaditi niti će im biti previše (Lazar, 2007).

Uzimajući u obzir prethodno navedeno, a kako i autorica Lazar (2007) ističe, važnost poticanja igre u djetetovom životu ogleda se kroz:

- funkcionalnost igre, jer igra djeci omogućava da rastu, isprobavaju i koriste svoje sposobnosti;
- konstruktivnost igre, jer kroz igru djeca upoznaju materijalni svijet koji ih okružuje, putem igre istražuju i provjeravaju, te se služe i manipuliraju predmetima s ciljem stvaranja;
- upoznavanje svijeta koji ih okružuje, ljudi i njihovih međuodnosa, uživljanje u različite uloge putem kojih stječu empatiju i shvataju vlastite emocije;
- stjecanje osjećaja za stvaranje određenih pravila igre, njihovo poštivanje i slijedenje;
- stjecanje samopouzdanja, te
- razvijanje tjelesnih, mentalnih, socio-emocionalnih, te stvaralačkih sposobnosti i vještina.

Činjenica je da u današnjem savremenom načinu života roditelji nisu adekvatno informirani niti educirani o važnosti zajedničkog provođenja slobodnog vremena sa djecom. S tim u vezi, bilo bi potrebno osmisliti i sprovesti adekvatne programe usmjerene na educiranje o roditeljstvu, kako bi roditelji kao poticatelji samostalne dječije igre pružili što kvalitetnije uvjete za dječiji razvoj (Visković, 2016). Osim toga, roditeljima se treba pružiti i pomoć u povećanju roditeljskih kompetencija u digitalnom vremenu, kako bi naučili na koji način im tehnologija može pomoći u odgoju djece u smjeru jačanja porodičnih interakcija i pozitivnog roditeljstva (Nieuwboer i sar., 2013; prema Bilić i Buljan-Ajelić, 2018).

5. ZAKLJUČCI

Cilj ovog rada je bio prikazati na koji način djeca odrastaju u digitalnom dobu, te u kojoj mjeri tehnologija utječe na razvoj djece i koliko je u svemu tome značajna uloga roditelja. Ono što je evidentno jeste da živimo u periodu u kojem je sve podređeno tehnologiji i njenim učincima. Tokom posljednjih nekoliko godina pokazan je povećan porast upotrebe tehnologije od strane djece rane i predškolske dobi i različitih poteškoća u ponašanju kod djece. Iako je tranzicija u roditeljstvo i preuzimanje roditeljske uloge jedan od najzahtjevnijih zadataka pojedinca, u današnjem, savremenom dobu je i dodatno otežan usljed brojnih izazova koje prisustvo tehnologije nosi sa sobom.

Dječiji razvoj u ranom i predškolskom periodu je izuzetno specifičan, usljed ograničenog odnosno nedovršenog kognitivnog razvoja zbog čega djeca još uvijek nemaju razvijeno kritičko mišljenje. S tim u vezi, dječije izlaganje tehnologiji u tim periodima je bespotrebno, jer djeca zapravo ne shvataju svrhu upotrebe tehnologije. S obzirom na to da djeca uče isključivo po modelu, važno je da im se na adekvatan način pruži sigurnost i potiče razvoj autonomije i inicijative, uz naglasak na adekvatnom balansiranju podrške i nadzora koji treba biti primjeren dobi. Također, s obzirom na razvojne specifičnosti, digitalni sadržaj kojem su djeca izložena treba biti prilagođen dobi djeteta i djetetovim potrebama. Dakle, važno je naglasak staviti na uvažavanje djetetovih potreba i interesa kako bi se tehnologija na prihvatljiv i prilagođen način inkorporirala u djetetov život.

Kako i teorija pokazuje, ukoliko u prvim godinama života razvoj i napredak djeteta bude ometen usljed utjecaja negativnih faktora, kao što je u ovom slučaju tehnologije to će biti jako teško ispraviti i nadoknaditi kasnije. Istraživanja koja su navedena, jasno pokazuju negativne implikacije tehnologije kada su u pitanju djeca rane i predškolske dobi, jer su to periodi koji su najosjetljiviji, izuzetno dinamični i nose mnogo promjena. Međutim, ne bi bilo etično isticati samo negativne utjecaje tehnologije, jer utjecaj tehnologije može biti itekako pozitivan, posebice kada se radi o dječijem obrazovanju, usvajanju znanja i stjecanja određenih vještina. Za postizanje tog pozitivnog utjecaja, važno je da se tehnologija “uvede” u djetetov život onda kada dijete posjeduje dovoljan kognitivni kapacitet za procesiranje informacija koje dobija putem tehnologije.

Kako je kroz rad pokazano, jedna grupa istraživača ističe pozitivne strane tehnologije i njen utjecaj na djecu, dok druga grupa istraživača ističe negativne efekte tehnologije po dječiji rast i razvoj. Ono što je činjenica jeste da postoje opravdani razlozi i za jedno i za drugo stajalište, međutim ukoliko bi se uspostavila adekvatna roditeljska medijacija i iskoristile prednosti koje tehnologija nosi sa sobom, onda bi u fokusu bio njen optimalni utjecaj. Zbog uspostavljanja tog optimalnog utjecaja, navedene su i strategije medijacije koje roditelji mogu koristiti pri odgoju svoje djece, pri čemu se pokazalo da su aktivna i restriktivna medijacija možda i najefikasnije. Pri tome bi možda pozitivni efekti bili i veći kada bi se obje strategije upotrebljavale interakcijski. Dakle, ključna je uloga roditelja koji će biti aktivni sudionici pri djetetovom korištenju tehnologije, kako bi djeca stekla navike i usvojila određena pravila vezana uz upotrebu tehnologije. Važno je naglasak staviti na uspostavljanje balansa pri upotrebi tehnologije, jer u savremenom načinu života je nemoguće djecu držati podalje od doticaja sa tehnologijom, uz šta je važno voditi brigu da se djeca u potpunosti ne prepuste tehnologiji. Pri tome je važno da roditelji budu svjesni činjenice da je poticanje dječije stvarne igre jedan od faktora adekvatnog razvoja, jer je kako se i navodi u radu, igra prirodno sredstvo izražavanja djece. S tim u vezi, kada u današnjem vremenu igra postaje sve više vezana uz tehnologiju, važno je da se napravi distinkcija između ta dva koncepta.

Na temelju svega navedenog, možemo zaključiti da način na koji će tehnologija utjecati na djecu zavisi isključivo od uspostavljenih navika i kontrole roditelja, te uključenosti djece u zajedničko provođenje vremena sa porodicom kroz igru. Roditelji su ti koji moraju pronaći adekvatan način na koji će tehnologiju inkorporirati u dječiji život, a sve u skladu sa okolinom u kojoj dijete odrasta, kao i djetetovim potrebama, sposobnostima i vještinama. Važno je da se pri posmatranju koncepta tehnologije na vrijeme senzibiliziraju i roditelji i djeca, kao i šira okolina kako bi se preventivno djelovalo. Samo na taj način će se postići optimalni uvjeti za rast i razvoj djece digitalnog doba. Iako je tema veoma aktualna, jer živimo u vremenu tehnologije, ipak nije dovoljno istražena, zbog čega je zasigurno u budućnosti potrebno više razmotriti ovu tematiku, kako bi se dobio jasniji uvid kako u negativne, tako i u pozitivne implikacije tehnologije. Neka buduća razmatranja ove tematike bi se zasigurno mogla usmjeriti na stjecanje uvida u mehanizme koji posreduju između tehnologije i različitih poteškoća kod djece, kako bi se i roditeljima i djeci pružila adekvatna potpora u prikladnoj upotrebi tehnologije. Obrađujući ovu tematiku zasigurno bi se mnogo olakšalo roditeljima u adekvatnom postupanju pri odgoju djece digitalnog doba.

6. LITERATURA

- American Academy of Pediatrics, Council on Communications and Media (2016). Media use in school-aged children and adolescents. *Pediatrics*, 138(5).
- Anđelić, S., Čekerevac, Z. i Dragović, N. (2014). Utjecaj informacijskih tehnologija na razvoj predškolske djece. *Croatian Journal of Education*, 16(1), 259-287.
- Barr, R. (2019). Growing up in the digital age: Early learning and family media ecology. *Current directions in psychological science*, 28(4), 341-346.
- Bartaković, S. i Sindik, J. (2016). Medijacijska uloga roditelja prilikom djetetovog gledanja televizije. *Acta Iadertina*, 13(2), 0-0.
- Bašić, A. (2016). Razvoj moralnosti djeteta rane i predškolske dobi u suvremenom društvu. *Neobjavljeni završni rad*. Split: Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet.
- Bavelier, D., Green, C. S. i Dye, M. W. (2010). Children, wired: for better and for worse. *Neuron*, 67(5), 692–701.
- Berk, L. (2008). *Psihologija cjeloživotnog razvoja*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Bilić, V. i Buljan-Ajelić, I. (2018). Odgojni utjecaji i izazovi odrastanja u digitalnom vremenu. U E. Dedić-Bukvić i S. Bjelan-Guska (ur.). *Zbornik radova druge međunarodne znanstveno-stručne konferencije „Ka novim iskoracima u odgoju i obrazovanju“*, 16(2), 513-528.
- Bratić, H. (2020). Cjelovit razvoj djeteta - očekivanja i mogućnosti. *Neobjavljeni završni rad*. Split: Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet.
- Clarke, A.M. i Clarke, A.D.B. (1976). *Rano iskustvo*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- Clark, L.S. (2011). Parental Mediation Theory for the Digital Age. *Communication Theory*, 21, 323-343.
- Čudina-Obradović, M. i Obradović, J. (2006). *Psihologija braka i obitelji*. Zagreb: Golden marketing-tehnička knjiga.
- Debak, K. (2021). Dijete, roditelji i mediji. *Neobjavljeni završni rad*. Split: Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet.

- Galić, A. H. (2019). Povezanost strategija roditeljske medijacije dječjeg korištenja mobitela s obilježjima roditeljstva. *Neobjavljeni diplomski rad*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet.
- Globokar, R. (2018). Impact of digital media on emotional, social and moral development of children. *Nova prisutnost*, XVI(3), 545-559.
- Granat, M. (2017). Utjecaj roditeljskih stilova na odgoj djece. *Neobjavljeni završni rad*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet.
- Gvozdrenović, A. (2021). Suvremeno roditeljstvo: sociološko istraživanje razlika u stilovima odgoja majki i očeva. *Neobjavljeni diplomski rad*. Split: Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet.
- Hilčenko, S. (2019). Predškolska ustanova: metodika rada ispred informacijsko-komunikacijske tehnologije. *Informatologija*, 52(1-2), 90-98.
- Hodžić, S. (2021). Savremeno i tradicionalno roditeljstvo. *Neobjavljeni završni rad*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet.
- Hsin, C.T., Li, M.C. i Tsai, C.C. (2014). The Influence of Young Children's Use of Technology on Their Learning: A Review. *Educational Technology & Society*, 17(4), 85-99.
- Knežević, G. (2020). Uporaba tehnologije u aktivnostima djece rane i predškolske dobi. *Neobjavljeni završni rad*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet.
- Kučko, E. (2020). Govorni razvoj djece rane i predškolske dobi. *Neobjavljeni završni rad*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet.
- Lazar, M. (2007). *Moć igre i igračke*. Đakovo: Tempo.
- Martinović, N. (2015). Istraživačke aktivnosti djece rane i predškolske dobi. *Dijete, vrtić, obitelj*, 20(77/78), 32-33.
- Mikelić-Preradović, N., Lešin, G. i Šagud, M. (2016). Investigating Parents' Attitudes towards Digital Technology Use in Early Childhood: A Case Study from Croatia. *Informatics in Education*, 15(1), 127-146.
- Palaiologou, I. (2014). Children under five and digital technologies: implications for early years pedagogy. *European Early Childhood Education Research Journal*, 24(1), 1-20.

- Pinter, D. (2008). Razvoj socijalnih odnosa. *Dijete, vrtić, obitelj: Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima*, 14(54), 2-5.
- Plowman, L., Stephen, C. i McPake, J. (2010). Growing Up with Technology: Young children learning in a digital world. *Routledge, London*, 8-21.
- Poulain, T., Vogel, M., Abich, F., Hilbert, A., Genuneit, J., Körner, A. i Kiess, W. (2018). Reciprocal Association between Electronic Media Use and Behavioral Difficulties in Preschoolers. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15(4), 814.
- Požgaj, M. P. (2022). Utjecaj moderne tehnologije na razvoj djeteta. *Neobjavljeni završni rad*. Koprivnica: Sveučilište Sjever.
- Roguljić, M. (2019). Utjecaj tehnologije na razvoj djeteta rane i predškolske dobi. *Neobjavljeni diplomski rad*. Split: Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet.
- Selimović, S. (2022). Utjecaj videoigrica na razvoj djeteta. *Neobjavljeni završni rad*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet.
- Sharkins, K. A., Newton, A. B., Albaiz, N. E. A. i Ernest, J. M. (2016). Preschool children's exposure to media, technology, and screen time: perspectives of caregivers from three early childcare settings. *Early Childhood Education Journal*, 44(5), 437-444.
- Smrekar, R. (2020). Uloga tehnologije u suvremenom roditeljstvu. *Neobjavljeni završni rad*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet.
- Šnajder, S. (2015). Utjecaj računala na odgoj predškolskog djeteta u vrtiću i obitelji. *Neobjavljeni završni rad*. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli.
- Tokić, A. (2019). Upotreba elektroničkih medija u slobodno vrijeme djece predškolske dobi. *Neobjavljeni završni rad*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet.
- Turkalj, I. (2019). Korištenje digitalne tehnologije kod djece predškolske dobi. *Neobjavljeni diplomski rad*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija.
- Vasta, R., Haith, M. i Miller, S. (1998). *Dječja psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

- Visković, I. (2016). Odgojno-obrazovni aspekti igre djece i roditelja u obitelji. U H.Ivon i B.Mendeš (ur.) *Dijete, igra, stvaralaštvo. Zbornik radova znanstvene konferencije s međunarodnom suradnjom*. Split: Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet, Savez društva „Naša djeca“, 203-211.
- Vlahinić, N. (2019). Važnost obiteljskog odgoja i novih medija u oblikovanju osobnost djece. *Neobjavljeni diplomski rad*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija.
- Završki, E. (2021). Poticajno okruženje za razvoj djece rane dobi. *Neobjavljeni završni rad*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet.
- Žužić, K. (2022). Utjecaj digitalne tehnologije i medija na razvoj govornih sposobnosti i komunikacijske kompetencije djece rane i predškolske dobi. *Neobjavljeni završni rad*. Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Učiteljski fakultet.
- Werling, K. (2020). The Effects of Technology in Early Childhood. Iowa: NWCommons Northwestern College-Orange City. *Master Theses & Capstone Projects*, 5(1), 246.